

PRILOG POVIJESTI POLJOPRIVREDE ŠIBENSKOG PODRUČJA OD 1921. DO 1941. GODINE

Milivoj BLAŽEVIĆ
Arhivski centar u Šibeniku

UDK 631(497.5"1921-1941") Šibenik
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. XII. 2006.

Poljoprivreda je značajno zanimanje velikog broja pučanstva grada Šibenika i njegove okoline u međuratnom razdoblju od 1918. do 1941. godine. U razdoblju kada se u gradu razvija industrija temeljem korištenja električne energije, po kojoj je Šibenik poznat kao prvi grad u Hrvatskoj, ova je proizvodnja utemeljena pretežno na uzgoju vinove loze i masline, dijelom i na povrtlarstvu. Svi pokazatelji donose podatke o značajnom udjelu poljoprivrede u održivosti tadašnjeg standarda težačkog elementa grada i neposredne okoline.

Po proizvodnji vina i ulja šibensko područje zauzima središnje mjesto u Dalmaciji. Težište političke borbe na lokalnoj razini konstantno je bilo uvjetovano težnjom za osiguranjem boljih uvjeta privređivanja i osiguranja tržišta ovih osnovnih poljoprivrednih proizvoda, čijim je viškovima ovaj kraj u nekim razdobljima ostvarivao značajnu dobit.

Problemi nedovoljno educiranog pučanstva za moderni način poljoprivredne proizvodnje nisu dopuštali da se ova gospodarska grana snažnije razvije. Nedovoljna zaštita državne politike oko poreza, carina, investicija i repromaterijala nije omogućila viši stupanj organizacije poljoprivrede niti nastanak samostalnog tržišta. Veličina posjeda i naslijeđeni kolonatski odnosi limitirali su primjenu suvremenog načina obrade zemljišta, budući da je poljoprivrednik teško mijenjao primitivne oblike obrade tla i nije uvijek rado prihvaćao modernu tehnologiju u toj privrednoj grani.

Ovaj je znanstveni rad prvi prilog takve tematike u Šibeniku i dijelu njemu gravitirajućeg područja.

Ključne riječi: Šibenik, poljoprivreda, vino i vinarstvo, agrarna reforma, maslinarstvo, zadruge, takse.

UVOD

Šibenik, kao organizirana gradska komuna, već od zrelog srednjeg vijeka imao je razvijenu poljoprivrednu djelatnost. Na širem prostoru gradske komune, kako u posjedu komunalne uprave i crkve, tako i u posjedu plemićkog staleža, stvarani su poljoprivredni viškovi pretežito namijenjeni prekomorskom izvozu. Vino, ulje, sir, koža, drvo i sl., kao proizvodi poljoprivredno-stočarske proizvodnje, izvoženi su u ostala mjesta Dalmacije, u Veneciju i druge jadranske luke. Kolonatski odnosi prevelikih naturalnih i drugih

poreznih obveza utjecali su na specifičnu socijalnu strukturu poljoprivrednih proizvođača ovog podneblja. Ostaci starog kmetsko-vlastelinskog odnosa i sustava zadržani su sve do kraja 19. stoljeća. Značajnija poljoprivredna aktivnost na širem gradskom području, kao i u zagorskom dijelu šibenske općine, zapaža se od sredine 19. stoljeća. To se naročito osjetilo u povećanoj proizvodnji vina, kada Šibenik u dugom nizu godina postaje jedno od najvinorodnijih područja Dalmacije. Maslinarstvo je također igralo značajnu ulogu, osobito u zapadnom dijelu šibenske općine (Vodice, Murter, Tijesno).¹

Poljoprivredna proizvodnja znatnije opada u razdoblju tzv. vinske krize u zadnjem desetljeću 19. stoljeća. Početci obnove šibenskog vinogradarstva počinju od 1902. godine, nakon što je filoksera uništila veći dio loznog fonda ne samo Šibenika, već i dobrog dijela Dalmacije, a što je za posljedicu, osim iseljavanja stanovništva u druge zemlje, imalo i mnoge socijalne promjene, kako na selu, tako i u gradovima. Šibensko vinogradarstvo obnovilo se u razdoblju od 1902. do 1908. godine na površini od oko 1700 ha. Do 1913. godine nakalemljeno je daljnjih 3400 ha vinograda. Ova je uspješna vinogradarska akcija praćena stručnim nadzorom i uputama područnog poljoprivrednog nadzornika Stanka Ožanića. Na šibenskom području akcija je polučila takve rezultate da su grad i okolica imali najmanji postotak iseljavanja stanovništva prema Australiji, Novom Zelandu, Južnoj i Sjevernoj Americi. U to su vrijeme u Donjem polju pokraj Šibenika podignuta dva vinogradarska matičnjaka, nakon što je prethodno Pokrajinsko poljoprivredno povjerenstvo u Zadru podiglo lozni matičnjak od 2,5 ha.²

U šibenskom kotaru posađeno je do kraja 1912. godine 30.534.300 loza na 5.089 ha površine. U razdoblju između 1909. i 1912. godine prosječno je posađeno 1.130 ha novih vinograda godišnje, što se već godine 1913. odrazilo u tada rekordnoj proizvodnji vina od 70.000 hl odlične kvalitete.³ Šibensko "vinogradarsko čudo" postignuto je primjenom novih tehnoloških rješenja u sađenju loze te su tijekom 1907. godine, a naročito između 1912. i 1914. godine, različita općinska povjerenstva (Trogir 1907. godine), Zadruga u Prikom (Poljica 1912. godine), Općina Omiš 1913. godine i Kotarska gospodarska zadruga iz Makarske 1914. godine razgledale šibenske vinograde diveći se "čistoći i bujnosti vinograda koji mogu poslužiti kao uzor dalmatinskim težacima."⁴

Vinska klauzula, kao posljedica državnog ugovora između Austro-Ugarske i Italije, teško je pogodila dalmatinsko vinogradarstvo, a šire šibensko područje posebno su pogodile francuske i talijanske uredbe o povišenju carina na uvoz vina. Vinogradi su prije

¹ Više: Ante TAMBAČA, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskog kraja kroz stoljeća*, Šibenik, 1998.; Stijepo OBAD, *Ekonomski, socijalni i politički razvoj Šibenika od 1814. do 1859. godine, Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 1976.; Šime PERIČIĆ, *Prilozi iz gospodarskog života Šibenika u XIX. stoljeću, Radovi JAZU*, sv. 29–30, Zadar, 1984.

² A. TAMBAČA, *Obnova šibenskih vinograda po Ožanićevu konceptu, Zadarska smotra*, sv. 1–2, Zadar, 1994.

³ *Hrvatska misao*, Šibenik, 15. XI. 1913.

⁴ *Gospodarski vjesnik*, Zadar, br. 17, 15. IX. 1912.

bolesti filoksere zauzimali 68,8% obradive površine općine, s koje se proizvodilo oko 15% vinske proizvodnje Dalmacije.⁵

Obnovu vinogradarstva do 1914. godine pratile su novčane poteškoće, kao i nedostatak državne potpore za povoljne beskamatne kredite. Ipak je Šibenik 1909. godine s tom svrhom kroz poticaj dobio iz državnih sredstava 70.000 od 353.000 kruna koliko je za Dalmaciju bilo predviđeno sustavom beskamatnih zajmova. Treba spomenuti da je u obnovi vinogradarstva i općenito poljoprivrede značajnu ulogu odigrala i Kotarska gospodarska zadruga, koja je u Šibeniku formirana 6. lipnja 1897. godine. Zadruga je poticajima poslovnice Jadranske banke u Šibeniku od 1903. godine i kroz sljedeće razdoblje radila na zajmovnoj blagajni. Preko te blagajne od sredine 1907. do 1913. godine šibenski težak je ostvario kreditno zaduženje za obnovu vinogradarstva u iznosu od 1.500.126 kruna.⁶

U ratnom razdoblju od 1914. do 1918. godine statistika bilježi da je u prvoj godini rata na kotarskoj razini proizvedeno 197.000 hl vina. Osim što se u tom razdoblju povećavala proizvodnja vina, njegova se cijena zbog ratnih potreba zadržavala u rasponu od 1.000–1.3000 kruna po hl.⁷ Za različite potrebe poljoprivredne proizvodnje drugih kultura općinske su vlasti u Šibeniku često intervenirale prema Zemaljskom odboru u Zadru po pitanju financijske pomoći. Sva otvorena pitanja u toj gospodarskoj grani rješavao je za Dalmaciju i šibensku općinu Pokrajinski poljoprivredni savjet u Zadru, osnovan uredbom Ministarstva poljoprivrede u Beču 31. siječnja 1917. godine.⁸

Kroz ratno razdoblje od 1914. do 1918. godine općinske vlasti posežu za uredbama najstrožih kazni zbog samovoljnog dizanja cijena prehrambenim proizvodima. Poljoprivreda je općenito bila u teškoj krizi zbog čestog vojnog novačenja i prekida poljoprivrednog tržišta.⁹ Najveći dio pučanstva u gradu i okolini zbog nedostatka hrane ovisio je o pučkim kuhinjama koje su, osim u Šibeniku, osnovane u Kninu, Drnišu, Skradinu, Vodicama, Rogoznici, Primoštenu, Prvić Luci i Tijesnom.¹⁰

Poljoprivredna proizvodnja u ratnim prilikama bila je nedostatna za normalnu gradsku opskrbu, pa su vlasti čestim povećavanjem cijena željele spriječiti socijalne nepogode. To je više štetilo nego koristilo općem razvoju poljoprivrede. Aprovizacijom hrane želio se postići racionalniji nadzor raspodjele osnovnih živežnih namirnica, osobito brašna, zbog čega je formirana Opskrbna poslovnica koja ubrzo prerasta u Općinski opskrbeni odbor. Područje djelatnosti toga odbora bilo je prikupljanje poljoprivrednih

⁵ *Poljoprivredni vjesnik*, Zadar, br. 22, 16. XI. 1896.

⁶ *Hrvatska misao*, Šibenik, br. 47, 24. XII. 1913.

⁷ *Hrvatska misao*, Šibenik, br. 8, 1914.

⁸ *Gospodarski vjesnik*, Zadar, 29. III. 1917.

⁹ OU/KPŠ (Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Kotarsko poglavarstvo), Šibenik, br. 9985, kut. 392, 2. XI. 1918., Oglas (dalje: OU/KPŠ).

¹⁰ OU/KPŠ, br. 15432, kut. 392, 15. VI. 1918.

viškova u kotarima: Šibenik, Knin, Benkovac i u općini Kistanje. Najveći dio namirnica dobivan je preko Žitnog zavoda i Dalmatinske poslovnice u Beču.¹¹

Od poljoprivrednih kultura, značajnije zastupljenih u šibenskom poljodjelstvu u razdoblju od 1913. do 1921. godine, spomenuti treba vinovu lozu. Godine 1913. na širem kotarskom području Šibenika bilježi se 5.072 ha vinograda, a 1921. godine 6.829 ha. Unatoč neprilikama toga vremena, Šibenik s 25,5% sudjeluje u ukupnoj dalmatinskoj proizvodnji vina, koja je iznosila oko 800.000 hl. O zanimanju za nove nasade svjedoče i poslovi oko razdiobe američanske loze preko vinogradarskog nadzornika Štrekela, po cijeni od 40 kruna za 1.000 ključica.¹²

Od 17. travnja 1920. godine odbor Narodnog vijeća u Šibeniku preuzima poslove izvršne gradske i kotarske vlasti, pod nadzorom Pokrajinske vlade u Splitu. Talijanska vojna okupacija Šibenika trajala je od 6. studenog 1918. do 12. lipnja 1921. godine. Narodno vijeće je samo formalno do 22. ožujka 1921. godine nadziralo stanje u gradu. Tada je postignut dogovor mješovite jugoslavensko-talijanske komisije oko talijanskog napuštanja okupacijske zone.¹³

POLJOPRIVREDA ŠIBENSKOG PODRUČJA OD 1921. DO 1929. GODINE

Budući da je Šibenik do sredine 1921. godine bio okupiran od strane talijanske vojske, nije ni mogao biti obuhvaćen prvim statistikama Kraljevine SHS sve do kraja iste godine. Da bi se usporedili ili barem na neki način približili brojevi pokazatelji za ovo područje, trebalo je analogiju pronaći kroz podatke za 1931. godinu i službenim tabelarnim podacima iz zadnjeg popisa u Austro-Ugarskoj 1910. godine. Stoga su opći podatci, pa i poljoprivredni, kao i oni socijalnog stanja, trgovine, prometa i sl., dani u tabličnom prikazu koji se može definirati uz priložena objašnjenja.

Politički Kotar Šibenik 1931. godine obuhvaćao je 942,12 km² na kojem je obitavalo 68.136 stanovnika.¹⁴ Na tom području organizirane su 42 katastarske i 5 političkih općina: Skradin, Šibenik, Tijesno, Vodice i Zlarin. Općina Šibenik imala je 21 katastarsku općinu na širem gradskom području od 459,02 km² na kojem je obitavao

¹¹ Izvor: Zbirka dokumenata Opskrbne poslovnice u Šibeniku (1917.–1918.). Udio Opskrbne poslovnice iznosio je za devet općinskih odbora oko 700.000 kruna. Naplatu i nadzor udjela vršila je podružnica Jadranske banke. Članak 20. Društvenog dogovora predviđao je rad poslovnice "dok bude trajala potreba opskrbe pučanstva uslijed ratom nastalih prilika."

¹² OU/KPŠ, br. 38, kut. 394, 28. VIII. 1919.

¹³ S. GRUBIŠIĆ, Pregled povijesti Šibenika 1873.–1921., *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik 1976., str. 430–431.

¹⁴ Dinko FORETIĆ, Opća razmatranja o zanimanju šibenskog stanovništva s analizom stanja u poljoprivredi u vremenu od 1921. do 1941., *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 12, Zadar 1973.–1974., str. 143; Prema: Upravno sudsko i crkvene razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske Banovine po stanju od 1. svibnja 1938., Zagreb, 1938.

37.271 stanovnik.¹⁵ Poljoprivredom, ribarstvom i šumarstvom bavilo se 8.586 osoba uzdržavajući 15.220 članova svojih obitelji. Usporedba zadnjega popisa u Dalmaciji 1910. g. s popisom iz 1931. g. pokazuje opću sliku postupnog povećanja pučanstva od 17,5% u navedenom razdoblju. U tu statistiku ne ulaze samo prigradska i seoska mjesta, već i pretežiti dio težačkog dijela grada. Iz navedenih tablica može se zaključiti da se od 68.135 stanovnika, koliko ih je popisano u 1931. godini, poljoprivredom bavilo 75,5%. Ostatak od 16.691 stanovnika bavio se ili bio uzdržavan od zanimanja u industriji, zanatstvu i obrtništvu (5.282 osoba), trgovini, bankarstvu i prometu (2.124 osoba), javnim slobodnim i vojnim zanimanjima (4.296 osoba) i drugim zanimanjima (2.807 osoba).¹⁶

Tablice pokazuju da se broj industrijskih, zanatskih i obrtničkih radnika neznatno povećao u razdoblju od 1910. do 1931. godine. Brojka od 1.305 radnika, s obzirom na ukupan broj od 16.996 stanovnika grada Šibenika, pokazuje nešto veću zaposlenost u radničkim (industrijskim) zanimanjima, od čega najveći broj otpada na nekvalificiranu radnu snagu tvornice SUFID, koja je do 1929. godine bila pod upravom i dominacijom inozemnog talijanskog kapitala.

Znatniji broj činovnika u 1931. godini (316 osoba) pokazuje da je Šibenik u okviru Kraljevine SHS, unatoč nešto sporijem razvoju, dobio čitav niz službi i upravnih tijela kao odjela državne i lokalne samouprave, što je pomoglo komunalnoj strukturi općine i šireg područja.

Tablica 1. Stanovništvo kotara Šibenik prema zanimanjima za 1910. i 1931. godinu.

	1910.			1931.		
	aktivno	uzdržavano	ukupno	aktivno	uzdržavano	ukupno
poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	25.197	22.382	47.579	24.574	26.870	51.444
industrija i obrtništvo	1.944	1.693	3.637	2.403	2.879	5.282
trgovina, krediti i promet	1.256	1.370	2.626	1.311	2.995	4.306
javne službe, slobodna i druga zanimanja, vojska	3.135	1.400	4.535	4.321	2.782	7.103
ukupno	31.532	26.845	58.377	32.609	35.526	68.135

¹⁵ Popis stanovništva za Kraljevinu SHS 1921. godine nije obuhvaćao Šibenik jer su se grad i okolina nalazili pod talijanskom okupacijom.

¹⁶ Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III. 1931., sv. IV; Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju, Sarajevo, 1940.

u %	1910.			1931.		
	aktivno	uzdržavano	ukupno	aktivno	uzdržavano	ukupno
poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	79,91	83,37	81,50	75,36	75,63	75,50
industrija i obrtništvo	6,17	6,31	6,23	7,37	8,10	7,75
trgovina, krediti i promet	3,98	5,10	4,50	4,02	8,43	6,32
javne službe, slobodna i druga zanimanja, vojska	9,94	5,22	7,77	13,25	7,83	70,42
ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

u %	aktivno	uzdržavano	ukupno	aktivno	uzdržavano	ukupno
Ukupno	54,01	45,99	100,00	47,86	52,14	100,00

	1910.			1931.		
	industrija i obrtništvo	trgovina, krediti i promet	ukupno	industrija i obrtništvo	trgovina, krediti i promet	ukupno
samostalni vlasnici i zakupci	628	446	1.074	717	378	1.095
činovnici i namještenici	31	81	112	103	316	419
radnici	838	455	1.293	939	366	1.305
nadničari i sluge	135	88	223	287	116	403
šegrti	144	15	159	276	17	293
pomoćni članovi obitelji	104	92	196	33	41	74
kućna služinčad	64	79	143	48	77	125
ukupno	1.944	1.256	3.200	2.403	1.311	3.714

Izvor: D. Foretić, 1973.–1974., Opća razmatranja o zanimanju šibenskog stanovništva s analizom stanja u poljoprivredi u vremenu od 1921. do 1941., *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 12., Zadar, 1973.–1974., Prema: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III. 1931, sv. IV, Sarajevo, 1940.

Stanje u gradu i okolici bilo je teško budući da je opća nestašica prijetila gradskoj prehrani, a nedostatak svih vrsta namirnica nije se mogao nadoknaditi niti raznim

trgovačkim transakcijama. Opću sliku tog očajnog stanja na širem gradskom prostoru karakterizira hitna akcija oko formiranja "*Suda za suzbijanje skupoće*". Zadaća je te građanske inicijative bila da se utvrde najviše cijene najvažnijim vrstama namirnica, odjeće, obuće, ogrjeva i drugih osnovnih potrepština. Zabrana se proglasila kako bi se spriječila špekulacija i trgovina na dug. Predviđene su i stroge kaznene odredbe u slučaju nepoštovanja ovih odredbi.¹⁷ Čitava akcija nije uspjela, što se može iščitati iz ostavki članova ovog suda.¹⁸

Raspodjelu hrane u nerazvijenim dijelovima Dalmacije vršila je *Općinska zajednica u Šibeniku* za sjevernu Dalmaciju od početka 1921. godine preko općinskih aprovizacija. Te su zajednice nastavile svoje djelovanje i poslije odlaska talijanske vojske iz Šibenika. Odredbe Ministarstva socijalne politike Kraljevstva SHS utvrdile su aprovizaciju u Šibeniku na 10 kg po osobi mjesečno, uz strogi nadzor pokrajinskog Namjesničkog vijeća u Splitu.¹⁹

Prema podatcima koje za šibensko kotarsko područje 1923. godine donosi Stanko Ožanić, Šibenik je 1922. godine imao 8.234 ha zemljišta pod vinogradima. Pod žitaricama je bilo 5.428 ha zemljišta, a pod pašnjacima 51.100 ha.²⁰

Podatci o poljoprivrednoj djelatnosti pokazuju izuzetno loš prinos na većini zasađenih kultura. Prevladava pšenica i ječam s malim udjelom zasađenog kukuruza.²¹ Nešto bolji je prinos mahunarki, a prihodi od vina su na prvom mjestu prihoda šibenskog seljaka i težaka. Iako su uvjeti poslovanja u poljoprivrednoj proizvodnji, posebno u vinarstvu, bili izuzetno nepovoljni, Šibenik je 1921. godine imao znatnu proizvodnju vina. Statistika bilježi da je u Dalmaciji u proizvodnji vina kotar Šibenik bio na prvom mjestu s ukupno 8.093 ha površine pod vinogradima, 53.385.500 čokota loze i prinosom od 439.164 hl vina i 16.602 hl rakije.²²

Slijedeća tablica pokazuje izuzetni značaj Šibenika i bližeg okolnog područja u proizvodnji vina s 39,5% udjela u ukupnoj proizvodnji kotara. Od ostalih općina Vodice sudjeluju s 18,6%, Tijesno s 14,1% i Skradin s 12,5%. Preostale tri općine proizvode 15,3% od ukupne proizvodnje kotara. Takav, relativno solidan vinogradarski uspjeh zasjenjen je teškim socijalnim statusom težaka uvjetovanim mnogim nepravdama u državnoj politici oko izmjene novca. Vladin prijedlog o zamjeni austrijske krune dinarom u odnosu 1:4 svakako nije odgovarao ondašnjem težaku. U gradu je do listopada 1921. godine izmijenjeno 169 milijuna kruna. Nepovoljnost takva odnosa ogleda se u činjenici

¹⁷ OU/KPŠ, Zbirka plakata i oglasa 1917.–1921., 19. X. 1921.

¹⁸ OU/KPŠ, br. 5738, kut. 397, 8. XI. 1921., Pismo prof. Lj. Nardinija načelniku dr. A. Rajeviću.

¹⁹ OU/KPŠ, br. 3782/22, kut. 397, 10. I. 1921., Pravilnik o podjeli hrane u Dalmaciji.

²⁰ S. OŽANIĆ, Poljoprivreda Dalmacije, *Spomen knjiga*, Split, 1923., str. 115.

²¹ OU/KPŠ, br. 811, kut. 397, 8. XI. 1921., Statistika zemljorada, Žetveni prinos u 1921. g.

²² KNOŠ (Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik), Statistički pregled kotara Šibenik, Šibenik, X. 1953., Statistika stanja vinogradarstva 1896.–1952., str. 19 (dalje: KNOŠ).

što pojedinci s posjedom iznad 100.000 kruna po izmjeni istih ostvaruju 100 dinara na 600 kruna odnosom 1:6.²³

Tablica 2. Stanje vinogradarstva u 1921. godini.

Općine	Površina po PO-2	Broj čokota	Proizvedeno vina hl	Proizvedeno rakije hl
Đevrske	605	4.335.000	36.039	1.442
Primošten	708	3.386.000	18.509	557
Rogoznica	410	1.960.000	10.065	302
Skradin	815	5.855.000	52.629	2.105
Tijesno	1.003	7.384.000	59.556	2.382
Vodice	1.170	7–925.000	78.624	1.730
Zlarin	575	2.895.000	16.719	669
Šibenik Vanjski	2.012	14.278.000	120.244	4.810
Šibenik grad	795	5.367.500	46.779	1.873
Kotar ukupno	8.093	53.385.500	439.164	15.870

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, Šibenik, listopad 1953. g., str. 19. (prema: Poljoprivredna statistika Kraljevine Jugoslavije, Ministarstvo poljoprivrede).

Neprestano se ukazuje na poteškoće s prehranom u Šibeniku, izazvane nestašicom hrane i prometnom izoliranošću grada. Državni poslanik dr. A. Dulibić je o tom problemu referirao i na Ministarstvu financija, ali bez postignutih rezultata.²⁴ Od rješavanja agrarnog pitanja šibenski je težak očekivao ukidanje starih kolonatskih ugovora i obveza s feudalnim karakteristikama koje su opterećivale socijalno stanje pučanstva.²⁵ Posebno je negodovanje izraženo zbog poreza na vino zbog čega su gradski težaci i seljani šibenskog zaleđa početkom studenoga 1921. godine i javno demonstrirali.²⁶ Problemi su izbili i ranije zbog nemogućnosti prodaje vina iz starih zaliha, kao i zbog trošarina na pečenje rakije.²⁷ Opravdane težačke zahtjeve podržavala je gradska Pučka stranka koja je postojeća pitanja promicala preko svog stranačkog glasila *Narodne straže*.

²³ *Raskovani*, Šibenik, br. 11, 10. XI. 1920., čl. "Urota proti Šibeniku"; br. 8, 20. X. 1921., čl. "Nepраведna izmjena novca u Šibeniku".

²⁴ *Narodna Straža*, Šibenik, br. 17, 12. XI. 1921., čl. "Za prehranu Dalmacije".

²⁵ *Narodna Straža*, Šibenik, br. 17, 12. XI. 1921., čl. "Ministar dr. Krizman o agrarnoj reformi".

²⁶ *Raskovani*, Šibenik, br. 9, 3. XI. 1921., čl. "Seljačka brana".

²⁷ *Narodna Straža*, Šibenik, br. 2, 30. VII. 1921., čl. "Vinska kriza u Dalmaciji".

Te namjere bile su u suglasju s općim političkim pravcem koji je tada u Šibeniku zastupala Zemljoradnička stranka, naročito od 1923. godine pri izborima za Narodnu skupštinu. Zemljoradnici su u gradu dobili 1.039 glasova, a niti jedna druga stranka nije dobila više od 300 glasova. U izbornom Kotaru Šibenik ista je stranka dobila 3.785 glasova. Daljnja previranja u poljoprivredi šibenskog područja predodređena su političkim pitanjima rješavanja općeg stanja poljoprivredne proizvodnje. U gradu i na općinskoj razini do 1925. godine tu su ulogu počeli preuzimati pristalice Hrvatske seljačke stranke, pod lokalnim vodstvom M. Kožula, Š. Vlašića i J. Drezge.

Radićevci postaju predvodnici političke borbe šibenskog težaka koji u razvoju poljoprivrede i osiguranju sigurnog tržišta vidi i svoj gospodarski interes. Bilo je to vrijeme političkih previranja kada je gradu uspostavljen komesarijat. Prilike se nisu promijenile do prvih općinskih izbora u svibnju 1926. godine, kada su gradom zavladaile pristalice Zemljoradničke stranke i Hrvatske seljačke stranke.²⁸

Na globalnom planu razvoja poljoprivrede upravo su te stranke podržavale poboljšanje agrara uzgojem autohtonih domaćih kultura i isticale potrebu daljnjeg podizanja vinarstva i maslinarstva.

Zanimljiva je usporedba iz 1921. godine s kasnijim podacima iz 1939. godine u Poljoprivrednoj godišnjoj statistici, koju je svake godine izdavalo Ministarstvo poljoprivrede u Beogradu. Podatci za Šibenik pokazuju da je godine 1921. pod žitaricama 5.428 ha, a 1939. godine 7.810 ha, što je bilo povećanje veće od 40%. Povećanje se većinom odnosilo na šire područje kotara Drniš i Knin. Vinogradi su neznatno povećani za samo 52 ha u tom razdoblju. Broj stabala maslina 1921. godine iznosio je 508.000. Šibenik je u to vrijeme najznačajniji proizvođač ulja s godišnjom proizvodnjom od 930 tona. Godine 1939. ta je proizvodnja permanentno rasla (osobito u općini Tijesno) i dosegla je 1.552 tone ulja, što je bilo povećanje od 50% s obzirom na 1921. godinu.²⁹

Uzgoj maslina i proizvodnja ulja bila je druga po izuzetnom značaju poljoprivredna djelatnost u Šibeniku. Statistika za 1921. godinu bilježi 3.178.000 rodniha stabala maslina u Dalmaciji, od čega je na šibenskom području bilo 508.000 stabala. U Dalmaciji i Boki bilježi se 1923. godine 4.373.000 stabala maslina, od čega na Šibenik otpada 517.000 stabala.³⁰ Statistika za 1920. godinu bilježi urod od 4 tone ulja, a za 1921. godinu 200 kg, što je bila posljedica nerodne godine izazvane sušom. Dio ulja izvezio se u Italiju po cijeni od 60–160 kruna po litri. Nestašica je navela liferante ulja da predlože općinskim vlastima uvoz ulja iz Albanije i Grčke.³¹ Poljoprivredni odjel Pokrajinske

²⁸ Hrvoje MATKOVIĆ, Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 2., Zagreb, 1972., str. 272.

²⁹ Izvor: Poljoprivredna godišnja statistika 1939., Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1940.

³⁰ Izvor: *Dalmacija*, Spomen knjiga, Split, 1923., str. 134–135.

³¹ OU/KPŠ, br. 5779, kut. 397, 10. XI. 1921.

vlade za Dalmaciju pomogao je održavanje tečaja za unaprjeđenje maslinarstva na šibenskom području. S ciljem zaštite pčelarstva *Pčelarska zadruga* iz Šibenika promiče uzgoj maslina i kadulje s preporukom o potrebi nadzora branja kadulje od strane šumskih organa i pčelarskih udruženja.³²

Tablica 3. Brojno stanje stoke u kotaru Šibenik u 1921. godini.

Općina	Vrsta stoke							
	konji	mazge	magarci	goveda i krave	ovce	koze	perad	košnice
Šibenik grad Šibenik Vanjski	879	138	1.288	1.610	26.720	3.345	19.639	432
KOTAR UKUPNO	1.927	570	4.169	4.256	77.545	9.760	52.850	1.250

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, Šibenik, listopad 1953., str. 32–33.

Tablica pokazuje značajan broj životinjske zaprežne snage u poljoprivredi grada i manji udjel u stočarstvu broja stoke sitnog zuba, što je bila karakteristika zagorskog dijela kotara. Ujedno je 1921. godine broj košnica najveći u statistici, jer podatci iz 1931. godine pokazuju smanjenje toga broja na 716 košnica.

Od 1922. godine, zbog nastavka teške gospodarske situacije, vinogradari su očekivali pomoć općinskih vlasti u predmetu Uredbe u vezi gradskog uvoza masta. Takva mjera je pogađala gradske proizvođače vina koji su posjedovali znatne neprodane zalihe.³³ U općini Šibenik 1923. godine proizvedeno je 208.588 hl vina s rodne vinogradarske površine od 6.282 ha. Ta se godina uzima kao veoma rodna, s obzirom na 1922. godinu kada je zbog suše prinos podbacio.³⁴ Tablica pokazuje da su proizvodi bajama, višnje i smokve u Šibeniku zastupljeni u priličnim količinama.

³² OU/KPŠ, br. 5711, kut. 397, 3. VIII. 1921.; Pokrajinska vlada za Dalmaciju prihvatila je zaključke II. Kongresa dalmatinskih pčelara i obznanila: "Na teritoriju Dalmacije zabranjuje se svako branje ili guljenje kaduljinog lista i cvijeta u opsegu od 4 km udaljenog od pojedinog pčelinjaka" (više: OU/KPŠ, br. 4, kut. 396, 16. X. 1920.).

³³ Narodna Straža, Šibenik, br. 21, 10. XII. 1922.

³⁴ OU/KPŠ, Poljoprivredna statistika (Obrazac 5) za 1923. g.

Tablica 4. Prinos voćnjaka u općini Šibenik u 1923. godini.

Vrsta voćaka	Broj stabala	Prinos metr. centi (100 kg)
šljive	1.880	169,99
jabuke	4.510	97,20
kruške	3.500	109,59
orasi	3.570	132
smokve	277.800	13.742,50
višnje	105.000	–
bademi	133.320	6.019

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Kotarsko poglavarstvo Šibenik, Poljoprivredna statistika (Obrazac 5) za 1923.

Zanimljiva je i podjela zemljišta kotara Šibenik prema vrstama tla.

Tablica 5. Podjela zemljišta kotara Šibenik po vrstama za 1925. godinu.

Vrsta zemlje	površina	
	ha	a
oranice	7.625	17
vrtovi	574	–
livade	218	–
pašnjaci	51.101	10
vinogradi	6.509	–
voćnjaci	5.257	33
šume	17.480	–
ribnjaci	5	–
Plodna zemlja	88.769	60
Neplodna zemlja	7.460	–
Ukupna površina kotara	96.229	60

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Kotarsko poglavarstvo Šibenik, Poljoprivredna statistika za 1925. godinu.

Unatoč tomu što je na području kotara Šibenik najviše površina bilo pod pašnjacima i šumom, nije bilo organizirane stočarske proizvodnje, osobito ne za šire

tržište. Vinogradi, voćnjaci i oranice zauzimali su značajnih 19.391 ha što je s obzirom na ukupnu površinu u kotaru iznosilo gotovo 20%.

Proizvodnja vina u 1924. godini iznosila je 211.556 hl s površina od 6.322 ha rodnih vinograda. Iste godine zapaža se povećanje vinogradarske površine sadnjom američanske loze na 972 ha površine. Prinos vina na hektaru površine u razdoblju od 1920. do 1924. godine kretao se oko 33 hl, s vrlo malim oscilacijama.³⁵ Iste godine urod šljivica, jabuka, krušaka i oraha potpuno je pobacio. Jedino se bilježi znatniji prinos smokava s 273.150 stabala i plodom od 808.65 tona ploda.³⁶

Proizvođači vina bili su osobito osjetljivi na porez na dopusnicu prodaje vina, koji je iznosio 500 dinara bivajući suprotan odredbama vinske «uzance» za slobodnu prodaju u razdoblju od 40 dana.³⁷ Ovu otežavanje socijalnog statusa šibenskog težaka najzornije objašnjava količina od 62.000 hl neprodanog vina od kojega je velika većina (45.000 hl) otpadala na općinu Šibenik. Procjena o 75.000 hl neprodanog vina odnosila se na područje kotara Šibenik.³⁸

Veliki zbor Zemljoradničke stranke sjeverne Dalmacije, na čelu s Danom Škaricom, održan je 1. lipnja 1924. godine u Splitu. Svrha održavanja zbora bila je brzo rješavanje vinske krize u Dalmaciji. Većina zahtjeva odnosila se na ukidanje državne trošarine od 35 dinara na vino, kao i na ukidanje poreza na točenje vina. Težak položaj vinarstva najzornije oslikava istaknuti vinski stručnjak Vinko Anzulović koji u Šibeniku od 1921. godine djeluje kao kotarski agronom. On je dao znatni doprinos usavršavanju šibenskog težaka održavanjem raznih tečajeva te mnogobrojnih predavanja o vinarstvu, maslinarstvu i voćarstvu, naročito na području Murtera, Vodica, Tijesna, Skradina, Primoštena i Rogoznice.³⁹

Spomenuti skup težaka u Splitu održan je u vrijeme napetih političkih borbi i mimoilaženja između politike sile Pašić-Pribičevićeve vlade i mirne politike opozicijskog bloka na čelu sa Ljubom Davidovićem. Velika većina šibenskih težaka, pristalica Pučke stranke, bila je suglasna s politikom tadašnjeg opozicijskog bloka, nositelja jugoslavenske političke orijentacije.⁴⁰

³⁵ OU/KPŠ, kut. 403, Poljoprivredna statistika (Obrazac 5) za 1924. g.

³⁶ Ibidem.

³⁷ OU/KPŠ, br. 10289, kut. 403, 11. VIII. 1924.; Taksna na vino: interpolacija Ministarstvu financija za akciju koju su poduzele, osim Općine Šibenik, i druge općine sjeverne Dalmacije i Hrvatskog primorja, kao npr. Dobrinj, Vrbnik i Baška na otoku Krku (više: OU/KPŠ, br. 1189, kut. 403, 20. VI. 1924.).

³⁸ OU/KPŠ, br. 6265, kut. 403, 22. VII. 1924., Dopis Velikom županu Splitske oblasti.

³⁹ OU/KPŠ, br. 5333, kut. 403, 18. VII. 1924., Izvješće V. Anzulovića Velikom županu Splitske oblasti; *"Stanje vinske trgovine u ovom području je veoma slabo... Trgovaca od nikud. Izvozne tarife uvijek na istoj razini. Vinogradar nema vjeresije, on je uopće prezadužen, a ne otvori li mu se bilo kojim putem izvoz vina prijeti mu očita propast."* (više: OU/KPŠ, br. 2012, kut. 403, 24. II. 1924., o tečajevima u Murteru i Primoštenju; br. 3586, kut. 403, 9. IV. 1924.).

⁴⁰ *Narodna Straža*, Šibenik, br. 21, 24. VI. 1924., čl. "Šibenik za politiku sporazuma".

Vinska kriza imala je svoj nastavak kroz jesen 1924. godine. Porezi na vino iznosili su 800–850 dinara. Težaci su najveću nadu za rješavanje teškog socijalnog položaja polagali u organizaciju većeg izvoza bijelog vina u Čehoslovačku. Krivac za zastoj u izvozu vina bilo je *"nedovršenje ličke željeznice preko koje bi se moglo državnim željeznicama prevažati naše vino mnogo jeftinije... Dok je vremena, neka se državna vlast makne, jer je velika sramota, što u Beogradu nema za to zanimanja... Jedna prava gospodarska politika bi mogla mnogo toga ozdraviti i popraviti."*⁴¹

Godina 1925. bila je urodom znatno slabija od prosjeka, u razdoblju od 1920. do 1924. godine. Te su godine šibenski vinogradari proizveli 137.316 hl vina (crnog 104.175 hl, a bijelog 33.141 hl) sa 6.397 ha zasađene površine. Podaci iz te godine pokazuju nešto bolju sliku prinosa smokava i višanja, ali izrazito lošu kod ostalih voćaka.⁴² Od ukupne proizvodnje na području kotara, općina Šibenik je u vinskoj proizvodnji sudjelovala sa 78,6%, a u proizvodnji voćaka s 52,4% smokava i 100% badema.

Tablica 6. Prinos voćnjaka u općinama Šibenik i Vanjski u 1925. godini.

Vrsta voćaka	Broj stabala	Prinos (metr. centi)
šljive	750	–
jabuke	2.610	–
kruške	2.200	–
orasi	1.160	–
smokve	101.350	5.042,50
višnje	40.000	–
bademi	53.200	500

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Kotarsko poglavarstvo Šibenik, Poljoprivredna statistika (obrazac 5) za 1925. godinu.

⁴¹ *Narodna Tribuna*, Šibenik, br. 34, 30. IX. 1924., čl. "Vinska kriza".

⁴² OU/KPŠ, kut. 406, Poljoprivredna statistika (obrazac 5) za 1925. g.

Tablica 7. Prinos voćnjaka u kotaru Šibenik u 1925. godini.

Vrsta voćaka	Broj stabala	Prinos (metr. centi)
šljive	2.890	21,50
jabuke	4.770	42
kruške	2.798	–
orasi	3.110	13,75
smokve	281.800	9.317
višnje	115.300	1.650
bademi	134.300	–

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Kotarsko poglavarstvo Šibenik, Poljoprivredna statistika (Obrazac 5) za 1925. godinu.

Iz priloženih tablica vidljivo je da uže gradsko područje i prostor općine Šibenik znatnije sudjeluje u ukupnoj proizvodnji voćaka na razini kotara, koji je uključivao općine Tijesno, Vodice, Skradin i Đevrske. To se prvenstveno odnosi na proizvodnju smokava, krušaka i jabuka, premda je od 281.000 stabala smokava na općinsko područje Šibenika otpadalo nešto iznad 100.000 stabala, što je iznosilo nešto ispod 30% na kotarskoj razini. Cijene masta i žita od 1919. do 1924. godine i pokraj nedovoljne proizvodnje žita u Dalmaciji, pa i u Šibeniku, nisu se znatnije povećavale.

Tablica 8. Cijene žita i masta u razdoblju od 1919. do 1924. godine.

Godina	cijena žita dinara/kv	cijena masta
1919.	250–300	700 kruna/hl
1920.	325–350	700 kruna/hl
1921.	250–300	225–250 dinara/hl
1922.	300–350	180–200 dinara/hl
1923.	–	200–225 dinara/hl
1924.	350–400	150–180 dinara/hl

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Gradsko poglavarstvo Šibenik, br. 898., kut. 407, 16. II. 1925.

Tablica pokazuje blago sniženje cijene žita od 1920. do 1921. godine za vrijeme uvođenja aprovizacija hrane, kao i rapidno opadanje cijena vina od 1921. do 1924. godine, za gotovo 40%.

Maslinarstvo 1924. godine bilježi uspješnije rezultate iz razloga što se povećao broj novozasadenih maslinika.⁴³ U kotaru Šibenik na 845.600 stabala maslina preradom je dobiveno 6.478 hl ulja kao i 12.846 metričkih centri (100 kg) komine. Proizvodnju ulja po općinama pokazuje priložena tablica.

Tablica 9. Stanje maslinarstva na području kotara Šibenik u 1924. godini.

Općina	Broj maslina	Proizvedeno ulja hl	Proizvedeno komine metr. centi
Skradin	20.600	125	200
Šibenik	280.000	1.594	2.846
Tijesno	502.000	2.010	5.500
Vodice	25.000	1.250	2.000
Zlarin	18.000	1.500	2.000
Kotar ukupno	845.600	6.478	12.846

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Kotarsko poglavarstvo Šibenik, br. 63, kut. 407, 8. I. 1925., Poljoprivredna statistika (Obrazac 6).

Prvu evidenciju oruđa za poljoprivrednu proizvodnju načinilo je 1925. godine Ministarstvo poljoprivrede i voda. Za Šibenik je to bila prva statistička analiza poljoprivrednih alata, budući da je prva statistika na razini Kraljevstva SHS provedena 1920. godine, kada je grad još uvijek bio pod talijanskom okupacijom. Statistika je provedena za sve političke općine, a rezultati popisa su preko kotarskih agronoma prosljeđeni službama Velikog župana splitske oblasti.⁴⁴

⁴³ OU/KPŠ, br. 63, kut. 407, 8. I. 1925., Poljoprivredna statistika (Obrazac 6) za 1924., Maslinici.

⁴⁴ OU/GPŠ (Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Gradsko poglavarstvo Šibenik), br. 6923, kut. 407, 14. IX. 1925., (dalje: OU/GPŠ)

Tablica 10. Poljoprivredne sprave i alati u kotaru Šibenik i općinama Šibenik i Vanjski u 1925. godini.

Naziv sprave	Kotar Šibenik kom	Grad Šibenik i Općina Vanjski kom	Naziv sprave	Kotar Šibenik kom	Grad Šibenik i Općina Vanjski kom
Ralica obična	76	50	Vetrenjača	27	25
Plugovi poluželjezni	144	60	Trijera	19	10
Plugovi željezni	616	200	Krunača	13	6
Plugovi traktori	1	–	Sječka ručna	8	4
Drljača poluželjezna	102	20	Sječka motorna	1	–
Brama	594	200	Kazani za rakiju	111	50
Prasača okopača	4	2	Kazani za džem	1	1
Sijalica za kukuruz	2	–	Presa za grožđe	138	80
Žetelica vezačica	1	–	Ruljača za grožđe	5	4
Žetelica rukovodilja	2	–	Prskalica za vino.	2.422	1.000
Kosilica za travu	177	2	Zaprašivači	800	500
Grablje za sijeno	5	–	Dvokolice (kočije)	63	6
Vršalica ručna	32	21	Kola obična	970	370
Vršalica parna	2	1	Kola volovska	306	–

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Gradsko poglavarstvo Šibenik, b. b., kut. 407, 15. IX. 1925.

Tablica pokazuje da su poljoprivredne sprave i alati bili nedostatni za kvalitetnu obradu, a nisu mogli doprinijeti ni većoj proizvodnji i stvaranju tržišnih viškova. Postojanje samo 1 traktora, 2 parnih vršalica i 5 žetelica zorno potvrđuje da se takvom niskom tehničkom opremljenošću nije moglo polučiti bolje poljoprivredne rezultate.

U 1926. godini bilježe se prvi podaci o slabljenju vinogradarske djelatnosti i smanjenju proizvodnje vina. Te je godine ostvarena proizvodnja od 135.600 hl vina za područje čitavog šibenskog kotara. S obzirom na ukupnu proizvodnju u Dalmaciji, koja je tada iznosila 565.000 hl vina, šibensko područje je davalo 24%. Nešto manji udjel, u iznosu od 23% ukupne proizvodnje u Dalmaciji, Šibenik je bilježio 1924. godine, ali na razini veće proizvodnje od 211.556 hl.⁴⁵

U razdoblju najvećeg uspona vinarstva, sredinom 1925. godine, propagirajući kvalitetu dalmatinskih vina, u gradu se organizira velika Jadranska izložba vina. U prostorijama zemljoradničko-vinarske zadruge priređena je javna izložba najboljih vina Dalmacije, kao posebni odjel Jadranske izložbe sa 100 izlagača i 175 uzornih vina i likera. Tom prigodom podijeljeno je 13 zlatnih, 20 srebrnih i 30 brončanih medalja, kao i 14 posebnih priznanja. Centralni odbor Jadranske straže objavio je u svom mjesečniku širi prikaz ove značajne vinske manifestacije.⁴⁶

Na splitskoj izložbi ostalih dalmatinskih proizvoda ponovo su izloženi propagandni materijali sa šibenske izložbe. U posebno tiskanom plakatu istaknuto je da je *"vino naš glavni produkt o kome ovisi opstanak većine naših seljaka i posjednika. Potrebno je stoga da mi što jače pokažemo strancima, a i sami sebi, s kakvim mi vinom sve raspoložemo. Na ovaj će način doći na glas naš najglavniji produkt, koji može da konkurira i drugim tržištima."*⁴⁷

Posljedica organizirane propagande vinske proizvodnje osjetila se tijekom 1925. godine u akcijama oko organiziranja tečajeva za vinogradare. Cilj je bio unapređenje ove, za dalmatinsko gospodarstvo važne privredne grane i povećanje izvoznih kvota prema srednjoeuropskom tržištu.⁴⁸ Analitička usporedba s drugim mjestima Dalmacije pokazuje da je Šibenik bio područje s najvećom vinogradarskom proizvodnjom.⁴⁹

⁴⁵ A. TAMBAČA, 1998., str. 251; Tablica 39. Površine vinograda i proizvodnja vina.

⁴⁶ *Jadranska Straža*, Split – Beograd, 1925.

⁴⁷ OU/GPŠ, b.b., kut. 406, 25. IV. 1925., Proglas odbora proslave izložbe vina. S tim ciljem osobitu propagandu za uspjeh izložbe vršili su djelatnici kotarskog agronomskog odsjeka obilazeći sva značajnija mjesta sjeverne Dalmacije te bilježeći pojedinačne i grupne vinske izlagače. Predsjednik odbora V. Anzulović poslove agronoma obavlja u Šibeniku od 1902. godine i jedan je od pionira učitelja poljodjelstva. Osim u kotaru Šibenik, radio je i na kninskom i splitskom području. Uža specijalnost bila mu je vinarstvo, ali je velike rezultate postigao na unapređenju maslinarstva i voćarstva (više u: OU/KPŠ, br. 75, kut. 408, 8. II. 1926., Interpolacija Velikom županu splitske oblasti).

⁴⁸ OU/GPŠ, br. 118/25, kut. 406, 19. XI. 1925., Dopis Konzulata Čehoslovačke republike u Splitu Udruženju trgovaca, obrtnika i industrijalaca za sjevernu Dalmaciju u Šibeniku.

⁴⁹ *Narodna Straža*, Šibenik, br. 26, 25. VII. 1925.

Tablica 11. Proizvodnja vina u Dalmaciji u 1924. godini.

Područje	Proizvodnja (hl)	
	Crno vino	Bijelo vino
Šibenik	158.875	54.000
Korčula	90.000	48.600
Split	74.000	18.000
Dubrovnik	57.819	18.000
Otok Krk	57.000	18.000
Hvar	48.000	17.650
Benkovac	38.007	15.250
Metković	34.409	14.000
Knin	32.200	10.710
Makarska	13.685	8.675
Sinj	13.480	4.000
Supetar	12.700	2.300
Imotski	12.000	1.300
Kotor	11.750	600
Ukupno	689.568	231.085

Izvor: *Narodna Straža*, Šibenik, br. 26, 25. VII. 1925.

Tablica pokazuje da je po vinskoj proizvodnji Šibenik, s pripadajućim kotarom, prvi u Dalmaciji i da je njegova proizvodnja istovjetna proizvodnji Splita i Korčule zajedno. Od ukupno 920.653 hl vina na šibenskom području proizvedeno je 212.875 hl, što je iznosilo gotovo 23%.

U kotaru Šibenik 1927. godine pšenicom, ječmom i kukuruzom bilo je zasađeno 4.890 ha površine, a od industrijskog bilja 761 ha je bio zasađen buhačem, dugi niz godina tradicionalnim na širem šibenskom području.⁵⁰ Ukupni žetveni prinos svih vrsta usjeva iznosio je 1.713 tona. S obzirom na prilike toga vremena, ta je količina samo dijelom zadovoljavala potrebe seoskog pučanstva, dok je grad, kao i drugi u Dalmaciji, pšenicu redovito uvozio.

⁵⁰ OU/KPŠ, kut. 414, Poljoprivredna statistika (Obrazac 2). Površina obrađene zemlje za 1927.

Vinogradari!

Zakonski propisi u zakonu o taksama (čl. 63 i 64), primjenjivani neosnovano i nepropisno, doveli su naše vinogradare prodavaoce vlastitog vina na malo do katastrofalna i očajna položaja.

Silne globe za neprijavu prodaje na malo i ogromne takse od **300 Din.** za najmanju prodaju vina, toliko su opteretile naše nevoljne vinogradare, da je svota koja bi se imala da ukesa od vinogradara samo u našem kotaru, narasla preko 600.000 Din. (šestohiljada) što iznaša 1/8 cjelokupne vrednosti vinske produkcije u našoj općini.

E da se dokrajči ovakovo ekonomsko uništavanje našega teškoga i sećana, općinska uprava u Šibeniku u dogovoru sa predstavnicima svih političkih grupa, pozivlje sve općinare ove općine, **da dana 13. veljače t. g. u 11 sati prije podne da dodju na „Obalu Kralja Krešimira“,** pred Hotel „Krku“, da na javan način dignu svoj glas ogorčenja proti ovoga kobnoga zakona, zahtjevom, da odnosi zakonski propisi budu od strane državne vlasti podpunoma ukinuti i udarene kazne oproštene.

Šibenik, dne 6. veljače 1927.

Predstavnici političkih stranaka

Jović Mihovil za Narodnu Radikalnu Stranku
Kovačev Pave za Demokratsku Samostalnu Str.
Kulić Vladimir za Hrvatsku Pučku Stranku
Lambaša Damjan za Hrv. Selj. Str. (des.)
Smolčić Dr. Vinko za Dem. (Dav.) Stranku
Škanjca Dane za Zemljoradničku Stranku
Žaja Marko za Hrvat. Seljač. Stranku (Radićeva)

Za Općinsko Upraviteljstvo: **Dr. Kožul**

Tijesno 4/1927

Slika 1. Oglas vinogradarima Šibenika iz 1927. godine.

Iste je godine s površine od 2.720 ha proizvedeno 105.120 hl vina, od čega su općina Šibenik i općina Vanjski proizvele 68.000 hl vina. Sa 100.700 stabala smokava ubrano je 500 tona uroda, dok je s 51.300 bajama ostvarena 96 tona uroda.⁵¹

Po podacima iz 1928. godine na području kotara Šibenik primjetno je znatnije povećanje broja maslina s obzirom na stanje iz 1921. godine. Njihov se broj u razdoblju od 7 godina povećao za 1.243.928 stabala, od čega na šire područje općine Šibenik i općine Vanjski otpada 164.241 stablo masline. Najveći broj maslina zabilježen je u općini Tijesno s 542.652 stabla, što je bio najveći broj u Dalmaciji na općinskoj razini.

⁵¹ OU/KPŠ, kut. 414, Poljoprivredna statistika (Obrazac 5). Vinogradi i voćnjaci za 1927.

Tablica 12. Brojno stanje stabala maslina i voćaka u 1928. godini.

Općine	Masline i voćke								
	masline	smokve	bademi	jabuke	kruške	šljive	trešnje	višnje	orasi
Šibenik grad	49.929	19.290	–	118	329	518	–	–	17
Šibenik Vanjski	114.312	49.431	–	293	628	296	–	–	260
Kotar ukupno	1.243.928	244.106	–	2.246	3.178	4.667	–	–	1.456

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, Šibenik, listopad 1953., str. 20–21.

Zanimljivi su podatci o vinskim sortama i položajnim vrijednostima za šibensko područje u 1926. godini. Isti su dostavljeni Poljoprivrednom odjelu Splitske oblasti s ciljem izrade ampelografske karte za dalmatinske vinograde. Prema toj karti glavne sorte grožđa u postotnom razmjeru za Šibenik u 1926. godini su: plavac crni 60%, veliki babić crni 15%, trebljan bijeli 10%, lasina i debit 10% i maraština 5%.

Poteškoće šibenskog težaka ponajbolje oslikava prigodni javni plakat u vezi problema oko prodaje vina na malo, kao i uvođenje vinskog poreza. U 1926. godini oni su porasli na iznos od 600.000 dinara, što je bila 1/8 vrijednosti vinske proizvodnje u općini Šibenik.⁵² Vinogradare su u vinskoj poreznoj politici podržali predstavnici sedam glavnih stranaka jugoslavenske i hrvatske političke orijentacije. Apel za ukidanje poreza na vino podržale su i čelne osobe gradske uprave i političkih stranaka na velikom mitingu ispred 7.000 težaka Šibenika i okolice.⁵³ Naknadna intervencija kod predsjednika Vlade u Beogradu nije donijela promjenu.⁵⁴

Od drugih poljoprivrednih kultura u općini Šibenik ističe se podatak iz 1928. godine da je sa 776 ha zasijane površine ostvareno u žetvi 438,2 tone uroda žitarica. Na razini kotara Šibenik s površine od 2.467 ha ostvaren je prinos od 1.211 tona žitarica. Podatci zorno svjedoče da se tom, relativno niskom stopom proizvodnje Šibenik može okarakterizirati gradom kojem je u poljodjelstvu vinogradarska proizvodnja primarno zastupljena.

Rješavajući socijalna pitanja lokalnog težaka, lokalna uprava je promptno reagirala na nacrt Zakona o vinskoj trošarini, kao i povećanju iste. Dopisom Ministarstvu financija općinska vlast ističe da *"Dalmacija živi od vinove loze, od vina. Oduzme li joj se ta jedina njezina izruka, onemoguću li joj se kultura vinove loze i promet vina, ona mora*

⁵² OU/GPŠ, b. b., kut. 413, 6. II. 1927.; Plakat, Vinogradari.

⁵³ *Novo Doba*, Split, 16. II. 1927.

⁵⁴ A. TAMBAČA, 1998., str. 290.

da propadne kao ekonomska olina." Podržan je zahtjev za ukidanjem svih nameta na vino, omogućavanje jeftinih kredita, poticanje sadnje stolnog grožđa i poticanje trgovačkih ugovora za izvoz vina u inozemstvo.⁵⁵ S tom svrhom Oblasni odbor Splitske oblasti preporučuje u Dalmaciji osnivanje Zadruga za poljoprivredni kredit, posebno potrebnih težačkom staležu.⁵⁶ Istovremeno je preporučeno brže osnivanje novih uljarskih zadruga u dalmatinskim općinama.⁵⁷ Vlada je djelomično udovoljila težačkim zahtjevima otpremom beskamatnih pozajmica uporabom kredita od 30 milijuna dinara od kojih je Splitska oblast dobila 3 milijuna.⁵⁸

U razdoblju od 1926. do 1928. godine, s obzirom na 1911. godinu događa se manji pomak i u stočarskoj proizvodnji.⁵⁹

Tablica 13. Iskaz o stanju stoke na području kotara Šibenik od 1926. do 1928. godine, s podatcima iz 1911. godine.

Vrsta stoke	Godina			
	1926.	1927.	1928.	1911.
konji	1.967	1.979	2.054	2.511
magarci	2.649	4.723	4.040	3.122
goveda	2.636	3.011	2.968	4.265
svinje	6.060	2.673	2.055	4.985
ovce	65.159	61.932	67.437	81.767
koze	6.511	7.110	5.768	10.230
perad	24.698	23.446	31.055	41.755
košnice	577	476	580	782
svilobube	350 kg	200 kg	378 kg	1.500 kg

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Gradsko poglavarstvo Šibenik, kut. 439., 13. II. 1932.

⁵⁵ OU/GPŠ, br. 4102, kut. 415, 11. V. 1928.; Dopis načelnika D. Škarice Ministarstvu financija u Beogradu.

⁵⁶ OU/GPŠ, br. 5803/28, kut. 415, 10. V. 1928.; Dana 12. lipnja 1925. dovršena je izrada Zakona o poljoprivrednom kreditu. Kreditne zajmove šibenski poljoprivrednici podizali su preko Hipotekarne banke u Beogradu u razdoblju do 1931., kada je konačno agrarnom reformom djelomično poboljšán zemljoradnički položaj.

⁵⁷ OU/GPŠ, br. 5903/28, kut. 415, 1928.; Dopis Oblasnog odbora splitske oblasti svim putujućim učiteljima poljodjelstva.

⁵⁸ OU/KPŠ, ZV, br. 21502/V, kut. 416, 6. VII. 1928.; Pravilnik o načinu upotrebe kredita obvezuje kreditne korisnike da vrate zajmove u roku do 8 godina. Maksimalna suma kredita ograničava se na 10.000 dinara po korisniku. Kredite je koristilo 200 šibenskih težaka i pojedini s područja općina Primošten, Tijesno i Vodice.

⁵⁹ OU/GPŠ, b. b., kut. 439, 13. II. 1932.; Iskaz o stanju stoke na području kotara Šibenik od 1926. do 1931. sa paralelom za 1911. godinu.

Opći je zaključak da stanovništvo šibenskog područja nije za stočarstvo pokazivalo osobiti interes budući da su vinogradi davali dobre rezultate i dobar prihod. Promatrano razdoblje može se oslikati iskazom *"da danas kad vino ostaje u konobama, a kupaca nikud nema, morati će se baviti gojenjem krvnog bilja, poboljšavanjem pašnjaka i umnožavanjem stoke, a pogotovo ovce."*⁶⁰

Šibensko područje nije bilo prikladno za veću poljoprivrednu proizvodnju osnovnih kultura kao što su: pšenica, ječam, kukuruz i druge žitarice. One su značajnije uspijevale na prostorima općina: Skradin, Kistanje, Drniš i Knin. Vinogradarstvo i maslinarstvo osnova su poljoprivredne proizvodnje gradskih težaka i zagorskog stanovništva.

Zrnato bilje, unutar kojega, osim gore spomenutih, spadaju raž, ovas i napolica, nije bilo zastupljeno u šibenskom kotaru, koji je u tom pogledu, naročito u prinosima pšenice od svega 286 tona 1929. godine, znatno zaostajao za žitorodnim područjima Imotskog, Sinja, Knina i Splita. Prinos ječma iznosio je 1.547 tona, a kukuruza 2.011 tona.⁶¹

Nepostojanje financijskog poticaja od strane državnih struktura i neosigurano tržište distribucije i prodaje poljoprivrednih viškova izravno su utjecali na razinu agrarne djelatnosti. Slabo organizirano zadrugarstvo nije moglo nadomjestiti nedostatak jedne gospodarske poljodjelske udruge ili zavoda koji bi više brinuo o razvoju te privredne grane. Lokalni interesi trgovačkog staleža kočili su inicijativu u domeni jačanja vinogradarske djelatnosti, po kojoj je Šibenik u međuratnom razdoblju bio najpoznatiji kraj u Dalmaciji.

Nedostatak obrtnog kapitala i nepostojanje organiziranog podrumarstva kočili su pojedine inicijative u vinogradarskoj i uljarskoj proizvodnji. Opća neupućenost većeg dijela poljoprivrednog stanovništva u naprednije tehnike poljoprivredne proizvodnje još više je pogoršavala to stanje. Grad je iz istih razloga tijekom više godina u tom razdoblju za lokalne potrebe uvezio viškove hrane iz žitorodnih krajeva Kraljevine SHS.

Siromašni seljak prigradskih općina s vremenom je zbog loših uvjeta poljoprivredne proizvodnje, postajao stalnim nadničarom. Kotarska agronomska služba organiziranjem poljoprivrednih tečajeva ipak je donekle pridonosila razvoju tehnologije za razne poljoprivredne kulture. Politička borba šibenskog težaka najviše je došla do izražaja kroz stalne zahtjeve za smanjenje poreznih nameta, osiguranje tržišta raznim robama te oko borbe za snižavanje državnih trošarina na vino, zbog kojih je u pojedinim fazama tog razvoja morala intervenirati i državna vlast.

Poljoprivreda je općenito bila neorganizirana i izvan veće kontrole državnih vlasti. Restriktivna državna politika i nedostatak domaćih kreditnih sredstava u ovom razdoblju

⁶⁰ Ibidem, rubrika: Primjedbe.

⁶¹ Izvor: Poljoprivredna godišnja statistika za 1929., Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930., str. 25, 29–30, 33–35, 38–39, 43–44, 47.

negativno su se odrazili na opću razinu poljoprivredne proizvodnje u Dalmaciji.⁶² Posljedice takve državne politike dovele su do pojave neorganiziranog tržišta, sniženja cijena poljoprivrednih proizvoda i sniženja poreza. Kao posljedica toga stanja počelo je napuštanje sela, što je dijelom uzrokovalo novi val iseljavanja, kako prema primorskim mjestima tako i u inozemstvo.⁶³

Svi negativni aspekti zapuštanja poljoprivrede na šibenskom i dalmatinskom području naročito su izraženi od 1928. godine kada je nerodica teško pogodila agrarnu proizvodnju, naročito proizvodnju žita, koja je od 120.000 tona iz 1926. godine pala na svega 52.000 tona u 1928. godini. Promjena agrarne politike zahtijevala je početkom 1929. godine izradu novog Zakona za unapređenje poljoprivrede.

POLJOPRIVREDA ŠIBENSKOG PODRUČJA OD 1929. DO 1934. GODINE

Svjetska ekonomska kriza koja je započela 1929. godine odrazila se još više na postojeće teško stanje poljoprivredne djelatnosti na šibenskom području. Ona je općenito prouzrokovala drastičan pad cijena poljoprivrednih proizvoda i kupovne snage stanovništva,⁶⁴ naročito u razdoblju do 1931. godine. To se odrazilo na opće stanje standarda Šibenika i šireg kotarskog područja sve do 1934. godine.⁶⁵

Vinogradarstvo i dalje ostaje glavno zanimanje šibenskog težaka. Poteškoće u proizvodnji uvjetovane su posljedicama vladine uredbe oko visine trošarine, kao i nepogodnosti izazvanih zaštitnim carinama što su ih na uvoz naših vina uvele susjedne države. U gradu je 1929. godine bilo 40.000 hl neprodanih zaliha vina. Kriza se ogledala u nemogućnosti prodaje domaćeg vina preko organiziranog sustava veleprodaje. Državna odluka o trošarini u iznosu od 100 dinara za hektolitar stolnog vina, pri cijeni litre od 4 dinara, bila je težak udarac šibenskim vinarima.⁶⁶ Najveću dobit izvlačili su šverceri i liferanti vina, koji su pri izvozu bili nagrađeni premijom u iznosu od 40 dinara po hl. Takvo stanje zaoštrilo je borbu gradskih težaka i dijela domaćih trgovaca vina.⁶⁷

U cilju bržeg rješavanja nastalih poteškoća vinogradari su podržali Rezoluciju vinogradara Dalmacije na skupštini u Splitu 25. kolovoza 1929. godine.⁶⁸ Uz nazočnost ministra poljoprivrede i u prisustvu 400 dalmatinskih delegata raspravljano je o uzrocima

⁶² Mira DIMITRIJEVIĆ-KOLAR, Stanje i problemi dalmatinske poljoprivrede i poljoprivrednog stanovništva sredinom međuratnog razdoblja (1927.–1929.), *Historijski zbornik*, god. XLIII, (1), sv. II, Zagreb, 1990., str. 62.

⁶³ Tonči ŠITIN, Karakteristike gospodarskog stanja u Dalmaciji tridesetih godina 20. stoljeća, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 33, Zadar, 1994., str. 192–195.

⁶⁴ D. FORETIĆ, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1973./74., sv. 12, str. 155.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ *Novo Doba*, Split, br. 106, 22. IV. 1929.

⁶⁷ A. TAMBAČA, 1998., str. 192.

⁶⁸ *Novo Doba*, Split, 26. VIII. 1929.; Rezolucija prihvaćena na predjelnom sastanku vinogradara održanog 8. IX. 1929. u Šibeniku.

teškog stanja prouzrokovanog nametima na vino. Zahtijevalo se da vino dobije tretman potrošnog proizvoda nacionalnog značaja i da se ne tretira kao luksuzna roba. Ukidanje trošarine ili njeno sniženje na 45 dinara po hl bio je glavni zahtjev težaka. Zahtijevane su i olakšice za izvoz vina u Austriju, Čehoslovačku, Francusku i njene kolonije, kao i križanje dalmatinskih vinskih sorti s francuskima. Takva je praksa bila dopuštena kod konkurencije u Grčkoj i Italiji.⁶⁹ Četrnaestim zahtjevom Rezolucije 8. rujna 1931. godine zahtijevalo se poduzimanje mjera za osnivanje vinarskih zadruga, u vidu davanja beskamatnih, investicijskih ili sezonskih zajmova, gdje bi se beskamatni vraćali po završetku 25 godina od sklapanja zajma, a ostali po završetku sezone.⁷⁰ Ujedno su tražili da državna vlast omogućiti jeftiniji dovoz krušne hrane iz žitarskih krajeva prema minimalnoj tarifi ili tarifi tzv. pasivnih krajeva.

Urod grožđa, maslina i smokava bio je na šibenskom području 1929. godine najveći, s obzirom na ostale kotare Splitske oblasti. Urod grožđa iznosio je 182.667. met.c., čime je Šibenik ostvario najveći urod u Dalmaciji. Na drugom mjestu bio je Brač sa 96.000 met.c., a poslije njega Split sa 72.354 met.c. Od ukupno 2.973.141 stabala maslina u Splitskoj oblasti, na šibensko područje otpadalo je 1.288.000, što je tada bio apsolutno najveći broj u Dalmaciji uzimajući u obzir i Dubrovačku oblast. Od 4.736 tona ulja u Splitskoj oblasti šibensko područje davalo je 2.024 tone, što je iznosilo 42,7% ukupne proizvodnje.⁷¹

Šibensko podneblje zbog višegodišnje vinske konjunktore često nije bilo uvrštavano u tu kategoriju. S ciljem održavanja kvalitete vinske proizvodnje lokalni vinogradari zahtijevali su održavanje vinskih tečajeva pri građanskim školama u Šibeniku. Potpora je davana formiranju velikog vinarskog podruma za šibenska vina namijenjena izvozu.⁷² Važno je napomenuti da je tadašnji namet na vino predviđao državnu, oblasnu i općinsku trošarinu od 250 dinara, što je predstavljalo oko 70% vrijednosti proizvedenog vina u mjernoj jedinici jednog hektolitara.

Dana 29. rujna 1929. godine osnovano je Udruženje vinogradara šibenske općine s novom upravom i usvojenim pravilima.⁷³ Do veljače 1930. godine umanjena je vinska trošarina za 50 dinara po hl, ali je to opterećenje ostalo bez posljedica, budući da je potrošnja vina drastično smanjena. Vino postaje skuplje u potrošnji, a jeftinije za proizvođača. Trošarina je poslužila da se stimulira izvoz desertnih vina koja su državnom poticajnom politikom donosila premiju od 1.000 dinara po vagonu izvezenog vina, ali većinom na korist malog broja vinskih mešetara.⁷⁴

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Izvor: Poljoprivredna godišnja statistika za 1929., Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930., str. 154–165.

⁷² *Novo Doba*, Split, 26. VIII. 1929. Rezolucija je prihvaćena na predjelnom sastanku vinogradara održanog 8. IX. 1929. u Šibeniku.

⁷³ A. TAMBAČA, 1998., str. 294.

⁷⁴ Idem, str. 295.

Šibenska Rezolucija došla je u vrijeme najveće gospodarske krize. Ona je podržana od najvećeg dijela težaka, a potporu je imala i u načelniku Vinku Smolčiću i oblasnom poljoprivrednom stručnjaku Stanku Ožaniću. Donekle je utjecala na stavove oko vladine poljoprivredne politike u Dalmaciji. Posljedica ovog stanja bila je da se od 20. travnja 1932. godine ukida državna i banovinska trošarina. Tada je uvedena jedinstvena paušalna općinska trošarina od 50 dinara po hektolitr za sela i 100 dinara za gradske općine. Njena naplata vrijedila je samo kod točenja vina, što je u praksi za gradske težake bio dio dodatnog prihoda zbog veće prodaje vina.⁷⁵

Krizu ovog razdoblja ponajbolje ilustrira teška situacija oko stečajne sanacije Težačke zadruge u Šibeniku. Ta je zadruga niz godina, počevši od nove registracije 1921. godine, znatno podizala proizvodni duh šibenskog težaka. Zadruga je lijepo napredovala u poslovima oko nabave potrebnih gospodarskih potrepština (galice, sumpora, sijena, gnojiva, alata i sl.). Novčano je do gospodarske krize 1929. godine stajala dobro i poslovala robnim plaćanjem na gotovo, bez uzimanja veresije. Ujedno je nabavljala i prodavala robu po nižim tržišnim cijenama. Općina Šibenik pristaje 1929. godine na stečajni otkup zadružnih potraživanja vjerovnika do iznosa od 70% promptne isplate do 1. lipnja 1932. godine, spašavajući tu najpoznatiju šibensku zadrugu.⁷⁶ Ova zadruga je bila najbolje organizirana zadruga šibenskog kotara, *"a u vidu je imala samo to, da će jedinstvenim radom, međusobnim pomaganjem podignuti blagostanje seljaka i napredak u poljoprivredi."*⁷⁷

Njeno napredovanje je dokinuto kada je donesena odluka da u Zagrebu otvori vlastiti odbor, ali je u borbi sa slobodnim trgovcima bila nekonkurentna, te je zbog nemogućnosti davanja robe na veresiju, pala u pasivu. Zbog toga je seljak šibenske općine i gradski težak sve poljoprivredne potrepštine bio prisiljen nabavljati kod drugih trgovaca.⁷⁸

Novu inicijativu za jačanje poljoprivredne proizvodnje od sredine 1929. godine pospješuje okružnica Oblasnog odbora splitske oblasti, izdana 15. veljače 1929. godine, kojom se predlagala pomoć u unapređenju poljoprivrede.⁷⁹ Razlozi inicijative bili su: nabava stoke, poljoprivrednih alata, strojeva, umjetnog gnojiva, sjemena, voćaka, vinove loze za racionalniju obradu, privređivanje plodina i uzgoja stoke. Ovom uredbom uređeni su zadatci kotarskih agronoma oko prijedloga za pripomoć *"nabave gospodarskih potrepština koje nijesu narodu dovoljno poznate, i za koje se hoće da provede propaganda, u svrhu većeg uvlačenja u narod."*⁸⁰ U razdoblju opće gospodarske krize

⁷⁵ Idem, str. 296.

⁷⁶ OU/GPŠ, b. b., kut. 427, 1931., Potvrda Odbora za pitanje Težačke zadruge od 23. III. 1931.

⁷⁷ OU/KPŠ, br. 149, kut. 419, 26. IV. 1929.; Organizacijske poslove za spašavanje zadruge poduzima istaknuti kotarski agronom Vinko Anzulović.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ OU/KPŠ, b. b., kut. 419, 1929.; Dopis Oblasnog odbora Splitske oblasti br. 2992, 15. II. 1929.

⁸⁰ Ibidem.

ovaj zakašnjeli poljoprivredno-propagandni program imao je za svrhu, osim pripomoći i upute, nagovoriti seljaka i težaka na udruživanje, odnosno rad oko osnivanja kotarskih gospodarskih zadruga. Osnovni zadatak poljoprivrednih zadruga bio je nabavka poljoprivredne robe i raspodjela iste po znatno nižim cijenama.

S ciljem unapređenja općih prilika u poljoprivrednoj proizvodnji, naročito vinove loze, maslina, voća i raznih žitarica, organizirani su u Šibeniku poljoprivredni tečajevi u trajanju od šest tjedana. Prvi organiziran tečaj trajao je od 26. siječnja do 9. ožujka 1930. godine.⁸¹ Tečaj je pohađalo oko 200 seljaka i gradskih težaka. Najveći broj polaznika prisustvovao je predavanjima o vinarstvu. Održana su predavanja o voćarstvu, ratarstvu, povrtlarstvu, kao i dodatna predavanja o mljekarstvu i proizvodnji sira, zadrugarstvu, maslinarstvu i bolestima bilja. Ukupno je održano 56 sati predavanja, uz dodatna predavanja o veterinarstvu, šumarstvu i poljoprivrednoj higijeni. Ovaj način pučkog poljoprivrednog obrazovanja bio je jedini mogući oblik obrazovanja u uvjetima tadašnje gospodarske krize i znatno je doprinio poljoprivrednoj pismenosti pučanstva u tim vremenima. Bio je to prvi konkretni rezultat akcije Oblasnog komesara u vezi prijedloga oko unapređenja poljoprivrede u Dalmaciji nakon uvođenja kraljeve diktature 6. siječnja 1929. godine.

Na teritoriju općine Šibenik 1930. godine bilo je 39.526 ha plodnih površina od čega je najviše bilo pašnjaka, gajeva i šume. Oranice su zauzimale površinu od 2.881 ha, a pod vinogradima je bilo 3.126 ha.⁸² Statistika vinogradarstva za 1930. godinu pokazuje da je prinos po hektaru površine iznosio 30 hl, ukupna proizvodnja crnog vina iznosila je 70.000 hl, a bijelog 20.000 hl. Ukupno je zasađeno 184 ha novih vinograda što se u doba privredne krize odrazilo samo na održavanje postojećih površina.⁸³ Statistika voćarstva za 1930. godinu pokazuje da nije bilo uroda šljive, jabuke, kruške i oraha. Na 87.000 stabala smokava ostvareno je 435 tona uroda, a na 48.600 stabala badema 90 tona uroda. Veći dio voćnjaka nije rodio zbog posljedica velike zime 1929. godine.

Statistika obrađene površine u Dalmaciji pokazuje da je u šibenskom kotaru i općini od ukupno obradivih površina, u iznosu od 953 km², bilo 764 km² u obradi, što čini značajnih 80% ukupne površine. Po strukturi obrađenih površina vinogradi su zauzimali 9% površine, voćnjaci 6%, a oranice 10,5% površine. Ostale površine od 73% otpadale su na pašnjake. Udjel vinograda u ukupno obradivim površinama 1929. godine bio je u Šibeniku najveći s obzirom na sve gradske općine u Dalmaciji. Jedino Hvar i Korčula imaju veći površinu pod vinogradima, s obzirom na ukupnu obradivu površinu.

⁸¹ OU/KPŠ, br. 2707, kut. 425, 20. III. 1930.

⁸² OU/KPŠ, Statistika Ministarstva poljoprivrede i voda (Obrazac 1). Podjela zemlje po vrstama za 1930.

⁸³ Idem (Obrazac 5). Vinogradi i voćnjaci u općini Šibenik za 1930.

Tablica 14. Obradena površina u Dalmaciji po kotarevima u 1929. godini.

Kotarevi	Ukupna površina (km ²)	Obradena površina (km ²)	Struktura obradene površine (%)						
			Oranice	Vrtovi	Livade	Pašnjaci	Vinogradi	Voćnjaci	Bare
Benkovac	1799	1069	23	1	1	68	2	1	4
Biograd	531	414	21	0,5	2	67	5	4	0,5
Brač	395	283	2	1	–	78	5	14	–
Imotski	647	490	26	0,5	1	70	2	0,5	–
Knin	1407	1019	22	1	2	74	2	1	–
Preko	376	320	5	0,5	0	65	4	6	19,5
Sinj	1247	876	20	0,5	6	73	0,5	0	0
Split	1584	1153	16	1	0	76	4	3	0
Hvar	413	199	8	2,5	0	59	25,5	5	0
Šibenik	953	764	10,5	1	0	73	9	6	0,5

Izvor: M. Dimitrijević – Kolar, 1990, Stanje i problemi dalmatinske poljoprivrede i poljoprivrednog stanovništva sredinom međuratnog razdoblja (1927.–1929.), *Historijski zbornik*, god. XLIII (1), Zagreb, 1990., str. 68.

Zimske nepogodnosti do travnja 1929. godine nisu negativno utjecale na urod maslina, smokava i grožđa. Tada je Šibenik u tim poljoprivrednim kulturama na prvom mjestu u Splitskoj oblasti. Ostvaren je prinos od 18.266,7 tona grožđa, 2.024,9 tona ulja i 809 tona smokava, sve na razini kotara Šibenik. Brojem maslina od 1,288 milijuna stabala (29%) i smokava od 187.800 (35%), Šibenik je na prvom mjestu u Dalmaciji, ispred Splitske i Dubrovačke oblasti.⁸⁴ Šibenik prednjači u izvozu višnje maraske, smokve, badema, ulja i vina, ali s nešto nižim tržišnim cijenama. Cijena višnje kretala se od 2–6 dinara/kg, smokava od 2–4 dinara/kg, maslinovog ulja od 9–10 dinara/kg i vina od 2–2,5 dinara/l. Ukupna vrijednost tih proizvoda po navedenim cijenama bila je u 1930. godini oko 36 milijuna dinara. To je odgovaralo iznosu 695,70 dinara godišnje po poljoprivrednom proizvođaču ili oko 2 dinara dnevno. Bio je to apsolutno nedovoljan prihod u vrijeme velike gospodarske krize. Analogija prema tržišnim cijenama prethodnog razdoblja pokazuje za razdoblje do 1931. godine potpuno pogoršanje uvjeta u poljoprivrednoj proizvodnji.⁸⁵

Ta se izuzetno teška situacija za dalmatinskog težaka mogla promijeniti poduzimanjem radikalnih mjera uređivanja agrarno-vlasničkih odnosa, kao i promjenom strukture zemljišnog posjeda. Zakon o unapređenju poljoprivrede imao je od dana usvajanja, 6. rujna 1929. godine, za cilj uspostavu novih odnosa u poljoprivredi osnivanjem agronomске, veterinarske i šumske službe u primorskim kotarevima. Na

⁸⁴ M. DIMITRIJEVIĆ-KOLAR, *HZ*, god XLIII (1), Zagreb, 1990., str. 68; Prema izvoru: Obradena zemlja i žetveni prinos u 1929., Beograd, 1930., str. 66.

⁸⁵ D. FORETIĆ, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1973./1974., sv. 12, str. 156.

širem planu podizanje rasadnika, uzornih maslinika, vinograda i održavanje tečajeva trebalo je pomoći ovu akciju koju je za Dalmaciju i Šibenik poticalo Ministarstvo poljoprivrede. Ministar dr. Oto Frangeš, Stanko Ožanić i kotarski agronom za šire šibensko područje Vinko Anzulović bili su najzaslužniji za provođenje ove akcije.⁸⁶

Rezultat te inicijative bilo je osnivanje Općinskog poljoprivrednog odbora u Šibeniku⁸⁷ 30. prosinca 1929. godine. Slični odbori osnovani su u Tijesnom⁸⁸ 28. studenog 1929. godine i u Vodicama⁸⁹ iste godine. Predsjednik odbora u Šibeniku bio je Josip Tambača, a dopredsjednik Nikola Belamarić iz Dubrave. U Kotarski poljoprivredni odbor imenovani su Šibenčani Frane Trlaja kao predsjednik i Mirko Škarica kao zamjenik. Članovi istog odbora iz pripadajućih općinskih središta bili su: Marko Milutinović za Skradin, Stipe Makale za Zlarin, Ante Fulgozi za Tijesno i Miše Dunat za Vodice.⁹⁰

Formiranjem ovih odbora trebala se izbjeći situacija iz 1928. i dijela 1929. godine koje su, što se prehrane pučanstva tiče, bile tzv. gladne godine, godine nerodice, propasti u trgovini, zastoja u prometu, neprodanog vina u konobama i velike zaduženosti seljaka i gradskog težača. Dalmacija je tada *"zemlja koja izumire... Dalmacija strada i njezino pučanstvo umire od gladi, jer nije nikada bilo nikakvog shvaćanja da se ovu zemlju podigne i pomogne."*⁹¹

Izvješća poljoprivrednog referenta za šibenski kotar donose razne podatke o poljoprivrednoj proizvodnji. Izvješće za 1931. godinu donosi podatak da je pod vinogradima bilo 7.503 ha, a površine zasijane žitaricama prikazane su u donjoj tablici.⁹²

Tablica 15. Prikaz površina zasijanih žitaricama i prinos po hektaru u 1931. godini.

PODRUČJE	ŽITARICE					
	pšenica/ha	prinos/t	ječam/ha	prinos/t	kukuruz/ha	prinos/t
Šibenik grad	46	427	124	585	–	–
Šibenik Vanjski	64	407	1.496	7.764	25	22
Kotar ukupno	377	2.571	3.658	20.192	2.178	1.824

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, listopad 1957., str. 4–5.

⁸⁶ M. DIMITRIJEVIĆ-KOLAR, *HZ*, god XLIII (1), 1990., str. 73.

⁸⁷ OU/GPŠ, br. 131, 21. I. 1930.; Temeljem čl. 50. Zakona o unapređenju poljoprivrede osnivaju se općinski, kotarski i banovinski poljoprivredne odbori (više: OU/GPŠ, br. 5636/30, 12. II. 1930., Akt Banske uprave Primorske Banovine).

⁸⁸ OU/GPŠ, br. 5215, kut. 426, 2. XII. 1929.

⁸⁹ OU/GPŠ, br. 1814/29, kut. 419, 9. XII. 1929.

⁹⁰ OU/GPŠ, b. b., kut. 426, Pregled Kotarskog i Općinskog poljoprivrednog odbora od 27. II. 1930.

⁹¹ *Narodna Straža*, Šibenik, br. 11, 24. III. 1928, čl. "Jadi potrebe gladne Dalmacije".

⁹² KNOŠ, Statistički pregled Kotara Šibenik, Šibenik, listopad 1953., str. 4–5.

Na području općina Šibenik grad i Šibenik Vanjski prinos ječma bio je neznatan i iznosio je za gradsko područje samo 2,8% od kotarske razine, a za općinu Vanjski 38%. Najbolji pokazatelj siromašnog uroda kukuruza je podatak da je s 2178 ha zasadene površine u kotaru Šibenik ostvaren neznatan prinos od 1824 tone, što odgovara prosjeku od zanemarivih 900 kilograma po hektaru. To je najbolji pokazatelj niske razine tehnike i poljoprivrednih snaga u međuratnom razdoblju.

Tablica 16. Stanje voćarstva u kotaru Šibenik u 1931. godini.

	Jabuke	Višnje	Breskve	Bademi	Šljive
stabala	2.276	73.419	5.000	138.640	1.734
prinos/t	45	3.145	296	3.380	35

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, Šibenik, listopad 1957., str. 22–23.

Proizvodnjom jabuka prednjačile su općine: Vodice, Skradin, Đevrske i Šibenik Vanjski; višnje su najviše zastupljene u općinama Vodice, Tijesno, Primošten i Šibenik Vanjski; dok su breskve najbolje uspijevale na području općina Skradin (50%), Đevrske, Tijesno, Šibenik grad i Šibenik Vanjski. Badema je, s obzirom da su zasadeni na manje zahtjevnim zemljištima, najviše bilo u općinama Đevrske (33%), Šibenik Vanjski, Vodice, Skradin i Tijesno. Šljive su najmanje zastupljene kao netipično voće podneblja, ali nešto više u općinama: Zlarin, Vodice, Đevrske, Šibenik grad i Šibenik Vanjski. Razina proizvodnje ovih poljoprivrednih kultura zadržala se u navedenim općinama s malim oscilacijama sve do 1937. godine.⁹³

Šibenik je 1931. godine imao 8.468 ha pod oranicama, znatno manje nego što su imali Knin, Benkovac, Sinj i Split. Od 135.146 ha oranica u Primorskoj banovini, na šibenski kotar otpadalo je samo 6,2%. Vinogradi su zauzimali 7.685 ha od 37.090 ha na razini Primorske banovine, što je iznosilo 20,7% od ukupne vinogradarske površine. Voćnjaci zauzimaju 4.473 ha od 29.302 ha, što je činilo 15,2% od ukupne površine, po čemu je Šibenik bio na drugom mjestu u Dalmaciji, odmah iza Dubrovnika.⁹⁴

S unapređenjem poljoprivredne proizvodnje na širem šibenskom području počelo se početkom 30-ih godina 20. stoljeća, osobito donošenjem raznih uredbi u vezi agrarne reforme, više pozornosti posvećivati razvoju zadrugarstva koje je u ovom podneblju imalo tradiciju iz doba austro-ugarske vladavine. Prvi početci organiziranog zadrugarstva

⁹³ Idem, str. 22–29.

⁹⁴ Izvor: Poljoprivredna godišnja statistika za 1930., Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, Obradeno zemljište i žetveni prinosi, Beograd, 1931.

zapažaju se od 1896. godine osnivanjem kreditnih zadruga u zagorskom dijelu općine i kotara Šibenik. Uz more i na otocima, osim kreditnih, osnovane su i potrošačko-nabavlačke zadruge s kreditnim poslovanjem uz jeftinu veresiju i razvoj nauka o vrijednosti, potrebama i obvezi štednje.⁹⁵ Od 1907. godine djeluje Zadrudni savez u Zadru, a 1913. godine Zadrudna matica u Splitu, koja je do 1928. godine okupila ostatak zadruga poslije osnivanja Kraljevine SHS. Od 1928. godine u Splitu sve zadruge Primorske banovine okuplja Zadrudna matica koja organizira njihov rad u financijskom i stručnom pogledu.

Najveći broj zadruga sa šibenskog područja bavio se poljoprivrednom proizvodnjom i poslovima održavanja i unapređenja poljodjelske kulture i tehnike koja u to vrijeme nije bila na zavidnoj razini. Godine 1930. registrirano je djelovanje 27 zadruga, većinom u općinama Šibenik, Tijesno, Vodice, Zlarin i Skradin. U Šibeniku je djelovalo 7 zadruga, u Tijesnom također, Vodicama 4, Zlarinu 5, Skradinu 3, od kojih je iste godine 6 bilo likvidirano ili u stečaju.⁹⁶

Šibenske su zadruge zemljoradničke i zadruge za poljoprivredni kredit, a iz Tijesnog i Vodica pretežno uljarske, vinarske i povrtlarske, poneke i ribarske (Tijesno) i koraljarsko-spužvarske (Zlarin). Gotovo šest zadruga bile su uređene za poljoprivredno kreditiranje, kako u Skradinu, tako u Tijesnom i Vodicama. Većina ih je osnovana u razdobljima od 1902. do 1911. te od 1927. do 1931. godine. Najveća je bila Uljarska zadruga iz Murtera s 280 članova, zatim Srpska kreditna zadruga iz Skradina sa 189 članova. Po broju zadrugara slijede ih Mjesna poljoprivredna Zadruga za poljo-kredit iz Šibenika sa 69 članova i Zemljoradnička zadruga s Krapnja sa 59 članova. Ukupan broj zadrugara za 1930. godinu iznosio je 1096 članova, što je bio još uvijek nedostatan broj s obzirom na mogućnosti koje je šibensko područje moglo ostvariti u poljoprivrednoj proizvodnji.

Banska uprava u Splitu je tijekom 1931. i 1932., pa i u dužem razdoblju do 1937. godine, dodjeljivala pomoć poljoprivrednim zadrugama, osobito na području općine Tijesno, za unapređenje maslinarstva, uređenje rasadnika i obnovu povrtlarske proizvodnje u Betini i na tišnjanskom polju.⁹⁷ Državni udjeli u pomoći zadrugama nikada se nisu kretali u iznosima većim od 50.000 dinara godišnje, a ponajčešće su iznosili od 6.000 do 12.000 na godinu, koliko je, primjerice, kao poticaj od 1923. do 1929. godine primala Ribarska zadruga u Jezerima. Druga vrsta pomoći bili su beskametni zajmovni udjeli.⁹⁸ Takav je rad na terenu, pojačan organiziranim tečajevima, doprinio da je na

⁹⁵ Osnivane su "Seoske blagajne", "Pučke blagajne" Reisffieesenovog sistema, a u gradskim centrima štedionice sa ograničenim jamstvom Schultze-Delitachevog sistema; Više: *Glasnik Primorske banovine*, br. 1, str. 10.

⁹⁶ OU/GPŠ, br. 32269, Iskaz o stanju zadrugarstva na području sveža Šibenika.

⁹⁷ Banska uprava Primorske banovine – Poljoprivredno odjeljenje III, br. 11753/32; OU/GPŠ, br. 23237, 18. III. 1932.; Dopis o uređenju rasadnika maslina u Murteru.

⁹⁸ OU/KPŠ, br. 8826, 12. V. 1930., Podaci Općine Tijesno o radu zadruga.

šibenskom području do 1933. godine znatno porastao prinos maslina, do gotovo 100 vagona ulja, što je prouzročilo nisku otkupnu cijenu od 8–9 dinara po litri ulja.⁹⁹ Zadruga u brdskom dijelu općine i kotara bavile su se i ovčarstvom te proizvodnjom vune. Godine 1930. od 59.250 ovaca na području kotara Šibenik dobiveno je 44.433 kg vune, uz stručnu procjenu da se na istom području na jednu ovcu može dobiti do 1 kg vune.¹⁰⁰

Od 1934. godine zadrugarstvo se pokušava razvijati poticajima za pohađanje zadružnih tečajeva, koji su održavani u Domaćinskoj poljoprivrednoj školi u Sinju. Općinske vlasti u Šibeniku određivale su osobe pogodne za ove tečajeve. Prvi s ovog područja određen je Filip Tomas iz Tijesnog, kao član Voćarsko-povrtnarske zadruge iz Betine.¹⁰¹

Daljnji razvoj zadrugarstva u Šibeniku i okolini poticali su članovi HSS-a, udruženi u *Gospodarskoj slogi*, naročito u Primoštenu, Rogoznici, Vodicama, Tijesnom i selima šibenske zagore, sve do 1939. godine kada se zbog razvoja zadrugarstva među vinogradarima organiziraju jednotjedni vinogradsko-vinarski tečajevi u poljoprivrednoj školi u Kninu.¹⁰² Kao posljedica tih napora, u Vodicama od 3. siječnja 1940. godine djeluje Vinarska zadruga s.o.j., dok Sloga, seljačka zadruga za nabavke, prodaju i preradu s.o.j. iz Šibenika potiče da vlasti Banovine Hrvatske u Betini, s obzirom na tradiciju povrtnarstva, osnuju prvu dalmatinsku tvornicu za preradu povrća, kao i tvornicu konzervi. Gospodarske neprilike u Banovini Hrvatskoj i nedostatak kapitala do 1941. godine onemogućili su ovu investiciju koja je imala sve uvjete za realizaciju.

TEŠKO STANJE U POLJOPRIVREDI OD 1931. DO 1934. GODINE

Pitanje uređenja pravila za odobravanje koncesija na vinotočje središnje je pitanje šibenskog težaka 1931. godine. U općini je do tada izdano 15 koncesijskih rješenja. Takva vrsta vinotočja omogućavala je koncesionarima dobit i po 100 dinara/hl, što je na štetu šibenskih vinogradara iznosilo oko 5.000 dinara dnevno za prodanih 50 hl. Na godišnjoj razini to je iznosilo oko 2 milijuna dinara. Stoga su predstavkom upućenom banu Primorske Banovine dr. Ivi Tartagli tražili ukidanje ove nepravde koja je teško pogađala vinogradarski stalež.¹⁰³ Problem vinogradara 1931. bila je i relativno rodna vinska godina koja je dodatno otežavala prodaju preostalog vina, kao i prodaju u inozemstvo. S tom svrhom je organizirana anketa radi bržeg rješavanja vinske krize u Dalmaciji.¹⁰⁴

⁹⁹ OU/KPŠ, br. 27449, 29175, 28670, Odgovori Općine Šibenik trgovinsko-industrijskoj komori u Splitu – veza br. 3419, 6. XI. 1933.

¹⁰⁰ OU/GPŠ, br. 9381, 17. VIII. 1931., Iskaz proizvodnje vune i ovaca.

¹⁰¹ OU/KPŠ, br. 14710, 14. X. 1934.

¹⁰² OU/KPŠ, br. 15132/39, 19. VIII. 1939.

¹⁰³ OU/GPŠ, b.b., kut. 427, Predstavka Općinskog poljoprivrednog odbora u Šibeniku od 17. VII. 1931.

¹⁰⁴ OU/GPŠ, br. 9861, kut. 427, 27. VIII. 1931.

Situacija se svakodnevno pogoršavala, a nestašica obrtnog kapitala bila konstanta u svim pokušajima promjene stanja. Ilustraciju opće bijede pokazuje žurni telegram koji su seljani prigradskog mjesta Zatonu uputili Ministarstvu financija s prijedlogom da se odustane od prisilnog utjerivanja poreza zbog nevolje, gladi i neimaštine.¹⁰⁵ Manji dio pučanstva uspijevao je prodati tržne viškove u vrijeme opće krize. Izvozne svjedodžbe izdavali su općinski uredi za izvoz i prodaju u drugim mjestima izvan Primorske Banovine, naročito poljoprivrednih proizvoda s područja matičnih općina.¹⁰⁶ Inicijativu za promjenu teškog stanja i vinske krize u Dalmaciji preuzima Zadružni savez iz Splita. Namjera je bila formirati izaslanstvo koje bi kralju Aleksandru Karađorđeviću prikazalo očajno stanje u trgovini vina i mjere koje bi Kraljevska vlada trebala poduzeti.¹⁰⁷

S ciljem promjene poljoprivrednog stanja priređena je propagandna pokretna poljoprivredna izložba paviljonsko-vagonskog tipa. Šibenik je zastupao predsjednik Kotarskog odbora Marko Bačinić, uz predstavnike općina Skradin, Tijesno, Vodice i Zlarin. Grad je predstavljen specijalitetima ovog podneblja: spužvama i koraljima (Zlarin), brodovima (Betina) te kvalitetnim vinima, maraštinom i prošekom iz Šibenika.¹⁰⁸ Izložba je organizirana početkom ožujka 1934. godine i svečano dočeka u Šibeniku. Odborom za doček predsjedavao je Ante Tambača koji je izrazio zadovoljstvo što Šibenik ima čast pokroviteljstva izložbe. Izložbu je posjetilo oko 3.000 građana i seljaka okolnih sela. Priređivači izložbe preporučili su šibenskim poljoprivrednicima uzgoj peradi i kunića, obnovu sadnje buhača i uzgoj dudovog svilca.

Opću sliku stanja poljoprivrede za 1933. godinu nije mogla poboljšati niti navedena pokretna izložba, niti čitav niz manjih mjera koje su općinske vlasti i lokalna kotarska agronomska služba poduzimale radi unapređenja poljoprivrede. Ilustraciju slabog prinosa žitarica u općinskom području potvrđuje činjenica da je prinos istih po glavi stanovnika bio 60 kg na godinu. To je i do šest puta manja količina od stvarnih potreba za osnovnu prehranu.¹⁰⁹

Statistika iz 1934. godine pokazuje da je 1933. godine obrađeno 7.945 ha vinograda i da prinos s istih nije bio stalan. Česta bolest vinove loze nanosila je velike štete. Prinosi su bili osrednji uslijed nepovoljnih vremenskih uvjeta i bolesti plemenjače i grozdovog moljca.¹¹⁰ Na razini kotara proizvedeno je 129.626 hl vina, od čega bijelog 32.942 hl. Maslina je po važnosti bila druga šibenska poljoprivredna kultura s gotovo 6.000 stabala. U to vrijeme bile su prilično zapuštene pa je gubitak ulja iznosilo gotovo 1.000 tona. Ukupan prinos ulja za 1933. godinu iznosio je oko 600 tona.

¹⁰⁵ OU/GPŠ, b. b., kut. 427, 5. XII. 1931., Telegram gradonačelnika Vinka Smolčića i glavara sela Zaton Ministarstvu financija u Beogradu.

¹⁰⁶ OU/GPŠ, br. 10673, kut. 439, 12. IX. 1932.

¹⁰⁷ OU/GPŠ, br. 11051, kut. 427, 17. IX. 1931.

¹⁰⁸ OU/GPŠ, br. 11069, kut. 434, 24. X. 1933.; Više: NT, br. 71, 9. III. 1934.; T, br. 70, 6. IX. 1934.

¹⁰⁹ D. FORETIĆ, nav. dj., 1973./1974., sv. 12, str. 157.

¹¹⁰ OU/GPŠ, b. b., kut. 435, 31. III. 1934., Stanje poljoprivrede u Šibeniku.

Smokava je bilo 277.000 stabala s nestabilnim i nerentabilnim prinosom zbog primitivnog načina daljnje obrade u sušenju i distribuciji. Prinos višanja za 1933. godinu iznosio je 120 tona, a badema 200 tona.

Stočarstvo kao privredna grana nije imalo veći utjecaj na šibensko gospodarstvo kao u ostalim dalmatinskim područjima. Na području šireg prostora Šibenika i njegovog zaleđa stočarstvo je najrazvijenije bilo u općinama: Skradin, Vodice, Kistanje i Devrske.

Tablica 17. Stanje stočarstva u kotaru Šibenik od 1929. do 1933. godine.

Vrsta stoke	Godina		
	1929.	1931.	1933.
konji	3.549	2.451	2.376
magarci	3.583	4.583	5.741
mazge	814	1.127	1.284
goveda	2.436	2.584	2.794
svinje	3.048	3.585	4.140
ovce	59.250	78.044	84.000
koze	8.852	8.954	–
perad	29.730	28.855	21.488
košnice	636	701	594
kunići	437	364	–

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Gradsko poglavarstvo Šibenik, br. 1523, Iskaz o stanju stoke na području kotara Šibenik, 1932.

Povrtlarstvo je glavno gradsko zanimanje u poljoprivredi, a od prigradskih mjesta naročito je bilo razvijeno u Betini čiji su stanovnici u toj godini zasadili 300.000 strukova cvjetače, veće količine graška, boba, rajčice i drugog povrća.¹¹¹ Žetveni prinos na šibenskom području općenito je bio slabiji od prosjeka u Primorskoj Banovini, pa su i cijene bile niže nego u drugim dalmatinskim područjima. Ulje je čak bilo jeftinije za 50%, dok se gubitak težaka po hektaru obrađenog vinograda u Šibeniku kretao i do 15.000 dinara, budući da su troškovi uzgoja i trošarine bili visoki, dok ih cijene vina nisu mogle pokriti.¹¹²

¹¹¹ OU/GPŠ, b. b., kut. 435, 31. III. 1934., Stanje poljoprivrede u Šibeniku.

¹¹² D. FORETIĆ, n. dj., 1973./1974., sv. 12, str. 153.

Tablica 18. Žetveni prinos u općini Šibenik u 1934. godini.

Vrsta usjeva	zasijano	požeto	prinos (mtc)	
			na 1 ha	ukupno
kukuruz	397	397	10	3.970
grah	29	6	3	18
bob	279	279	–	–
grahorica	61	61	2	122
krumpir	46	46	60	2.220
stočna repa	16	16	100	1.600
lucerna	48	48	45	2.160
djetelina	7	7	40	280
luk	8	8	30	240
kupus	44	44	120	5.280
rajčice	21	21	60	4.320
povrtlarsko bilje	54	54	80	4.320
buhač	254	254	25	635

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Gradsko poglavarstvo Šibenik, kut. 437, 1935. (Obrazac 4).

Nerodica, loša prodaja vina, kao i opća neimaština bili su razlogom da se općinska vlast u više navrata posebnim listama i propisima obraćala banskim i državnim vlastima. Radilo se o pripomoći zbog oskudice namirnica za mnogobrojne gladne obitelji. Samo u gradskim predjelima: Varošu, Dolcu, Gorici i Crnici za 1934. godinu zabilježeno je 119 obitelji sa 220 članova za pripomoć. Iz državnih pričuva je ista pripomoć davana za sela u šibenskom zaleđu, a dio je bio nadoknađen kulučkim radovima oko javnih poslova izgradnje i održavanja putova.¹¹³

Iako je razdoblje od 1930. do 1932. godine, kao i 1935. godina, bilo klimatski izrazito suho i nepovoljno za poljoprivredu, prinosi vinove loze i maslina nisu sasvim podbacili. Čak su zbog viškova ti prinosi stvarali i neprilike, kao npr. u trgovini vinom. Proizvodnja u razdoblju od 1934. do 1936. godine pokazuje da je pet najvećih

¹¹³ OU/GPŠ, b.b., kut. 435, 1934., Popis gladnih porodica u Šibeniku (Varoš, Dolac, Gorica i Crnica).

katastarskih gradskih općina imalo 1934. i 1935. godine proizvodnju od 53.428 hl vina, od ukupno 174.821 hl koliko je proizvedeno u kotaru Šibenik. Od ostalih katastarskih općina u proizvodnji vina prednjačili su: Primošten s 21.00 hl, Zaton s 19.732 hl i Dubrava s 18.300 hl.¹¹⁴ U nerodnoj 1936. godini na užem gradskom predjelu proizvedeno je 14.538 hl vina, a 48.848 hl u ostalim katastarskim općinama. Znatnije je podbacilo područje Primoštena i Zatona, dok je Dubrava imala proizvodnju od 7.050 hl vina.

U 1934. godini podbacile su gotovo sve poljoprivredne kulture, a osobito voćnjaci. Sa 178.070 stabala smokava, višnje i badema ostvaren je prinos od svega 83,2 tona ploda, od čega je 98% smokava, s prinosom od 1 kg po stablu.¹¹⁵ Opću sliku pogoršavali su i loši prinosi žitarica te sve prisutnija tendencija slabljenja vinogradarstva. To je bila opća ocjena banovinskih vlasti koja je tijekom proljeća 1934. godine izvršila analitičku procjenu stanja vinogradarskih bolesti po raznim mjestima Dalmacije i na šibenskom području.¹¹⁶ U Šibeniku je uzrok pojave bila filoksera koja je uništavala lozu američke podloge, i to u prvom redu sadnu podlogu *Aramon Rupestris Ganzin br. 1*. Preporučena je sadnja drugih izdržljivijih sorti *Berlandieri* i *Ripari*, uz obvezu unapređenja gnojidbe vinove loze.¹¹⁷

Istovjetne preporuke u vezi vinskih sorti koje nisu mogle uspijevati na plitkom i kamenitom tlu, davane su za vinske sorte zasadene na najvećem dijelu vinogradarskih površina.¹¹⁸ Osim u Šibeniku, primijećeno je propadanje vinograda u Kaštelima, na otoku Visu i širem području Splita, tako da su stručnjaci za bolesti filoksere svojim mjerama znatno pridonijeli da se vinogradarstvo sačuva od daljnjeg propadanja.¹¹⁹ Tih godina uočavaju se i poteškoće oko prodaje vina na vanjskim tržištima. Domaća potrošnja nije bila na visokoj razini zbog stalnih nesporazuma s privatnim ugostiteljima, a niti je omogućavala veću prodaju. Po podacima iz 1934. i 1935. godine u prodaji je registrirano 16.000 hl vina, a za 1936. godinu samo 2.000 hl. Neprodane zalihe varirale su oko količine od 40.000 hl na teritoriju općine i 75.000 hl na razini čitavog kotara.¹²⁰ Stoga se veleprodajni izvoz po nižoj otkupnoj cijeni za šibenske vinograde činio jednim rješenjem njihovog teškog položaja. Prosječni mjesečni izvoz iznosio je oko 2.500 hl vina po cijeni od 200 dinara/hl za bijelo i 250 dinara/hl za crno vino.¹²¹

¹¹⁴ A. TAMBAČA, 1998., str. 253.

¹¹⁵ OU/GPŠ, Statistika Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije (obrazac 5). Vinogradi.

¹¹⁶ OU/KPŠ, br. 19398, kut. 435, 8. VIII. 1934.

¹¹⁷ OU/GPŠ, br. 13729, kut. 435, 22. XII. 1934.; OU/KPŠ, br. 3141, 16. prosinca 1934.

¹¹⁸ OU/GPŠ, b.b., kut. 438, Dopis Poljoprivrednog odjeljenja Banske uprave Primorske Banovine, br. 10658/35, 6. XI. 1935.

¹¹⁹ A. TAMBAČA, 1998., str. 272.

¹²⁰ Idem, str. 276–277.

¹²¹ OU/GPŠ, br. 13576, kut. 438, 10. VI. 1935., Izvještaj o stanju vinogradarstva, br. 1222, 22. VI. 1935.

POLJOPRIVREDA ŠIBENSKOG PODRUČJA U RAZDOBLJU
POSTUPNOG OPORAVKA OD 1934. DO 1941. GODINE

Šibenik je kao najsnažniji dalmatinski vinogradarski grad bio domaćin Kongresa vinogradara Primorske Banovine 19. ožujka 1934. godine. Tada su razmotreni mnogi problemi vezani uz vinsku krizu i neriješeno agrarno pitanje koje je bitno utjecalo na prinose u vinogradarskoj djelatnosti. Podržano je osnivanje vinogradarske organizacije osnivanjem općinskih i kotarskih organizacija, kao i središnje organizacije u Splitu.

Stanje poljoprivredne proizvodnje na šibenskom području ponajbolje oslikava iscrpni Izvještaj za 1934. godinu, koji je Gradsko poglavarstvo pripremio za kotarsku višu vlast tijekom veljače 1935. godine. Izvješće se odnosi na gospodarski pregled, trgovačko-zanatsku djelatnost, prosvjetno-kulturne, socijalne i druge prilike nudeći i mogućnosti razvoja gospodarstva i komunalne infrastrukture. Navode se podatci o vinskoj proizvodnji, uz napomenu da je velika količina od 61.000 hl neprodanog vina velika briga za domaćeg težaka. *"Konjunktura cijene i prometa vina je vrlo loša i nema izgleda za poboljšanje. Maslinova ulja se je našlo 2.500 mtc, za 60% više prema 1933.... Od ostalih poljoprivrednih proizvoda dobiveno je 635 mtc suhog buhača, kojemu cijena varira od din. 12–13. Minula berba buhača dala je do 20% više nego u 1933. godini, pa pošto je dobre kvalitete sa povoljnim procentom piretrina, može se sa sigurnošću ustvrditi da će se cijela raspoloživa količina lako unovčiti. Smokva je dala 500 mtc suhog proizvoda... Prinosom minule žetve i berbe mogao je veliki procent poljoprivrednika da si obezbijedi potrebe dnevnog života kroz vrijeme od najviše tri mjeseca. Rijetki su oni poljoprivrednici koji mogu prihodom od zemlje da se prehrane kroz čitavu godinu, odnosno do nove žetve, a još rjeđi, kojima poljoprivreda donosi stanovitog dobitka."*¹²²

Šibenski težak i seljak bio je prisiljen na nadničarstvo, ali ni tu zbog opće depresije u industriji, trgovini, zanatstvu i prometu nije bilo znatnijih mogućnosti dodatne zarade. *"Jedino na što je težak i poljoprivrednik mogao računati to je povoljna prodaja nađenog vina i javni radovi, koje je očekivao od države i banovine."*¹²³ Teške prilike oko neprodanog vina još više su pogoršavale situaciju, a javni radovi po selima i mjestima oko Šibenika nisu provedeni, osim nekih cestovno-komunalnih poslova u gradu i u pravcu prema Primoštenu. Poljoprivredni dio ovog Izvješća završava nadanjem da ako se prilike ne izmjene na bolje *"naročito u pogledu povoljne rasprodaje vina i drugih zemljoradničkih proizvoda, godina u koju smo ušli ne pokazuje se u svijetlim izgledima."*¹²⁴

Prinosi žetve i berbe bili su takvi da najveći dio poljoprivrednika nije mogao osigurati potrebne zalihe, pa pričuve hrane nisu dostajale niti za razdoblje od tri mjeseca. Dobitak od poljoprivrednih viškova bio je neznatan, a opću sliku depresije povećavala je

¹²² OU/KPŠ, br. 125, 13. II. 1935., Dopis Gradskog poglavarstva Šibenika, br. POV 5.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

i nemogućnost zapošljavanja u industriji. Dužnost općinskih vlasti bila je promicanje razvojnog tempa gospodarskog ozdravljenja poljoprivrednika, ali se u naravi za tu privrednu granu nije pokazivao osobiti interes. Budući je poljoprivrednik bio temeljni gospodarsko-socijalni stalež, bilo je moguće postići uspjehe u okviru privredno-političkih mjera, kao i preko specijalnih potreba u *"brzim aranžmanima izvoza vina, poboljšanja vinske cijene, te osloboditi taj seljački produkt postojećih dažbina ili sniziti mu direktne i indirektne namete na najnižu granicu."*¹²⁵ Preporučeno je postupno napuštanje uzgoja vinove loze pokušajem povratka kulturi povrća, vrtlarskih usjeva, buhača, smokava, maslina, bajama itd., koji su imali značajniju konjunkturu na tržištu.

Kao poticaj takvoj proizvodnji preporučeno je osnivanje filijale Agrarne banke u Šibeniku, kao i podizanje seljačkih zadruga po selima, čime bi se dalo poticaja širenju raznih zadružnih oblika i gospodarski oživilo poljoprivrednike. S tom svrhom bilo je i prijedloga za snižavanje zemljarine, kao i za provođenje komasacije i uklanjanja mogućnosti cijepanja seljačkih kućnih zadruga u sitne posjede putem korekcije nasljednog prava na bazi majorata. Malo od svega toga je učinjeno u sljedećim godinama iz razloga što nije bilo razrađene i cjelovite državne politike. Jedan od načina rješavanja problema na selu bio je da se višak seoske radne snage preorijentira u pravcu jačanja industrijalizacije većih gradskih središta i priobalnog područja osnaživanjem robnog prometa, što je u konačnici u razdoblju do 1939. godine imalo za posljedicu povećan broj seoskih nadničara u gradskim općinama Primorske banovine.

Ništa bolja situacija te godine nije bila ni na području općina Skradin, Zlarin, Vodice i Tijesno, kako se to može vidjeti u *Godišnjem izvješću* za te općine.¹²⁶ Zaključno se može reći da je vino kao najvažniji poljoprivredni proizvod ovog područja sve teže nalazilo slobodno tržište. Banovinska trošarina od 50 dinara za hektolitar vina bila je ukinuta, ali je iste godine vraćena zbog žalbi Ugostiteljskog udruženja čiji su je članovi plaćali u iznosu od 100 dinara.¹²⁷ Daljnje proteste u 1935. godini težaci upućuju državnim vlastima u vezi odluke o slobodnom uvozu suhog grožđa koje je konkuriralo vinarstvu Dalmacije i Šibenika. Od 29. lipnja 1936. godine poslove oko opravdanih težačkih zahtjeva preuzimaju aktivisti Hrvatske seljačke stranke i njihovi povjerenici okupljeni oko Gospodarske sloge za Kotar Šibenik.¹²⁸ Statistike proizvodnje vina pokazuju da je u razdoblju vinogradarske obnove od 1933. do 1938. godine proizvodnja povećavana, izuzimajući nerodnu 1936. godinu.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ OU/KPŠ, POV br. 454/35, 11. II. 1935., str. 1–16.

¹²⁷ OU/GPŠ, br. 43, kut. 438, 7. I. 1935., Reklamacijskom odboru Primorske Banovine u Splitu, Protest protiv previsokih tečevina. Šibenski težak imao je privilegiju iz vremena austro-ugarske vlasti u prodaji vina na malo u razdoblju do 40 dana u godini bez plaćanja trošarine.

¹²⁸ A. TAMBAČA, 1998., str. 300–301; Podatci za 1936.–1937. potvrđuju da se izvoz vina najviše kretao prema Zagrebu, Ljubljani, Beogradu i Mariboru (više: OU/GPŠ, br. 6683, kut. 440, 9. lipnja 1936. i br. 13005, kut. 465, 2. studenog 1937.).

Tablica 19. Proizvodnja vina u kotaru Šibenik i Dalmaciji od 1929. do 1940. godine.

Godina	Šibenski kotar		Šibenski kotar ukupno	Dalmacija
	Crno vino	Bijelo vino		
1929.	144.400	38.300	182.700	476.7800
1930.	149.695	42.950	192.645	634.348
1931.	121.400	20.960	142.360	603.290
1930.	119.000	42.000	161.000	716.000
1933.	96.677	32.943	129.620	574.370
1934.	135.000	40.800	176.300	673.800
1935.	134.700	34.400	169.100	901.500
1936.	69.200	20.800	90–000	638.800
1937.	92.500	25.000	117.500	668.500
1938.	126.600	37.600	164.200	759.000
1939.	82.500	25.100	107.600	726.900
1940.	180.000	29.000	209.000	836.400

Izvor: A. Tambača, 1998., *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskog kraja kroz stoljeća*, Šibenik 1998., str. 251.

Tablica 20. Proizvodnja žitarica u kotaru Šibenik za 1936. godinu.

Vrsta usjeva	površina			prinos	
	zasijano	uništeno	požeto	na 1 ha	ukupno
Pšenica ozima	259	2	257	6,6	1696
Pšenica jara	33	1	32	7	224
Ječam ozimi	2054	10	2044	7	14308
Ječam jara	1499	2	1497	6,5	9730
Raž ozimi	38	1	37	5,8	214
Raž jara	12	–	12	5,4	81
Napolica	86	2	84	8	672
Zob ozimi	109	2	107	8	856
Zob jara	–	–	–	–	–
Proso	5	–	5	5	25

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Općinsko upraviteljstvo / Kotarsko poglavarstvo Šibenik, kut. 440, Statistika za 1936. godinu (Obrazac 3b).

Pitanje agrarne reforme i njeno konačno uređenje bilo je od velike važnosti za poljoprivrednu proizvodnju i socijalni status seljaka i težaka u međuratnom razdoblju. Donošenje Uredbe o likvidaciji zemljoradničkih dugova 25. rujna 1936. godine

izvršeno je radi zaštite privatnih banaka i zadruga s ciljem obnove kapitalističkog sustava kreditiranja i pune pravne zaštite kapitala na selu.¹²⁹ Tom Uredbom obveze seljaka prema privatnim bankama i zadrugama, u iznosu od 3 milijarde dinara, preuzima u ime države Privilegirana agrarna banka. Dugovi ispod 25.000 dinara smanjuju se za polovinu koju bi otplatila spomenuta banka u 14 jednakih obroka. Dio seljačkog duga namirila je državna vlast bankama i zadrugama s 25% iznosa u vrijednosnim papirima. Seljački dug se prijenosom na banku utvrđuje kao obveza isplate kroz 12 godišnjih obroka. U slučaju obročnih neplaćanja ovrha bi se vršila prinudnim putem preko lokalnih poreznih ureda.¹³⁰

Na socijalnom planu pogođen je najsiromašniji dio pučanstva šibenske općine koji se od 1936. godine javlja kao najamni radnik ili jeftina industrijsko-obrtnička radna snaga u dalmatinskim gradovima. Uredba je dočekana kao konačno rješenje seljačkih dugova, kako je to na konferenciji za tisak izjavio tadašnji predsjednik Kraljevske vlade general Petar Stojadinović.¹³¹ Ona se odnosila na sve dugove nastale prije 20. travnja 1932. godine, i to onih zemljoradnika koji su na dan stupanja iste bili evidentirani kao zemljoradnici. U stvarnosti se ovom uredbom nije osobito postiglo na unapređenju poljoprivrede i zadrugarstva. Štoviše, ona se odrazila na prestanak slobodnog zadrugarstva i na pojačani utjecaj Privilegirane agrarne banke oko kontrole zadruge radi koristi financijskog krupnog kapitala i državne uprave. Ista banka nije od svog osnivanja do Uredbe iz 1936. godine bitno utjecala na poticanje dalmatinskih i šibenskih zemljoposjednika budući da su ukupni zajmovi za Primorsku banovinu bili najviše do 5% od godišnjih iznosa.

Neprvođenje Agrarne reforme na šibenskom području bilo je porazno po socijalno stanje seljaka i gradskog teškaka. Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa Kraljevine Jugoslavije donesen je 1930. godine. Država je izdala obveznice s rokom amortizacije od 30 godina. Težaci su bili dužni kroz to vrijeme državnoj blagajni izvršiti povrat iznosa koji je država u ime njihova dijela oštete platila vlasnicima zemljišnih posjeda. Težak s domaćinstvom do šest članova imao je pravo na vlasništvo u površini do 10 ha zemlje. Ukinuti su dotadašnji kmetski odnosi u Šibeniku, na dijelu pravno neutvrđene zemljoradničke površine. Do 5. srpnja 1931. godine Kotarski sud u Šibeniku zaprimio je na rješavanje 7.270 agrarnih prijava, pretežno za sitne posjede tzv. gospodske zemlje.¹³²

Neispunjavanje obveza do donošenja rješenja događalo se zbog otkazivanja dijela zemljišnih prihoda teškaka na zemlji obuhvaćenom agrarnom reformom. Likvidaciju obveza i rješenje agrarnog odnosa u Šibeniku mogao je očekivati samo težak čije su obveze bile od prije 50 ili 30 godina. Njih je u šibenskom kotaru bilo 1.157 registriranih kao kmetova manje s vlastite, a više sa zakupljene zemlje. Pravih kolona-kmetova bilo je

¹²⁹ Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918.–1941.*, Zagreb, 1950., str. 97.

¹³⁰ Idem, str. 98.

¹³¹ *Politika*, Beograd, 26. X. 1936., čl. "Uredba o likvidaciji zemljoradničkih dugova".

¹³² A. TAMBAČA, 1998., str. 316–317.

samo 99 po podacima iz 1902. godine. Gotovo približan broj ostao je do objave Zakona o likvidaciji agrarnih odnosa Kraljevine Jugoslavije iz 1930. godine.¹³³

Posljednje statistike prije osnivanja Banovine Hrvatske za 1937. godinu donose za poljoprivredu Šibenika zanimljive podatke, iskazane u priloženoj tablici.

Tablica 21. Prinos glavnih žitarica u 1937. godini.

Područje	Pšenica		Ječam		Kukuruz	
	zasijano (ha)	prinos (t)	zasijano (ha)	prinos (t)	zasijano (ha)	prinos (t)
Šibenik grad	29	56,6	100	171,8	–	–
Šibenik Vanjski	39	53,4	1.183	1576	15	47,6
Kotar ukupno	235	340,7	2.901	4.098,8	1.644	3.936

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, listopad, 1953., str. 2–5.

Iz gornjeg prikaza vidljiv je jednako loš prinos pšenice, ječma i kukuruza, kako po veličini zasijanih površina tako i po prinosu od nešto više od 1 tone po zasadenom hektaru. Jedino je na neznatno zasadenj površini pšenicom prinos u općini Šibenik grad bio oko 2 tone po hektaru, što je s obzirom na žitorodna područja skroman prinos.

Glavni proizvođači pšenice na kotarskom području bili su na prostorima općina Đevrske, Skradin, Šibenik Vanjski i Vodice. Prinos ječma i kukuruza veći je na području općine Đevrske (50% od ukupne proizvodnje kotara) jer je na tom području stočarstvo bila primarna privredna grana.

Tablica 22. Stanje vinogradarstva u 1937. godini.

Općina	Površina (ha)	Broj čokota	Proizvodnja vina (hl)
Šibenik grad	1.339	3.396.451	16.214
Šibenik Vanjski	4.328	15.065.076	64.026
Kotar ukupno	13.255	56.804.000	241.363

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, listopad, 1953., str. 18–19.

¹³³ D. FORETIĆ, *RFFZd*, sv. 12, Zadar, 1973./1974., str. 162–163.

Opaza se da je općina Šibenik Vanjski, s područjem Donjeg Polja, Dubrave i Danila najrodnije vinsko područje i da slijede: Vodice, Tijesno, Đevrske, Skradin te uže gradsko područje. S obzirom na podatke iz 1895. godine, kada je evidentirano 83.094.500 čokota loze i proizvedeno 317.462 hl vina, podatci za 1937. godinu pokazuju na kotarskoj razini stagnaciju u vinskoj proizvodnji. U razdoblju od 1895. do 1937. godine došlo je do smanjenja broja loza za gotovo 23 milijuna čokota, što je iznosilo oko 35%.

Iako je vinarstvo tih godina doživjelo izvjestan preporod, podatci pokazuju da se dio pučanstva orijentirao i na druge oblike poljoprivredne proizvodnje. Dio je kroz nadničarstvo i gradsko radništvo poslove pronalazio kod trgovačkih, obrtničkih i industrijskih poduzeća. Povećanje broja seoskog pučanstva u Šibeniku bila je dodatna tendencija kretanja nadničarskog prigradskog pučanstva. To je sredinom 30-tih godina 20. stoljeća bitno utjecalo na promjenu opće socijalne slike primorskih gradskih centara.

Da bi unaprijedila vinarstvo, Vinarska zadruga u Šibeniku predlaže 1936. godine osnivanje enološkog, odnosno ampelološkog instituta s djelokrugom u čitavoj Primorskoj banovini.¹³⁴ Cilj je bio poticati uzgoj pojedinih sorti vinove loze, kao i racionalniju proizvodnju vina. Zadruga je raspolagala podrumom kapaciteta do 1.000 hl vina zbog čega je i dobila dopusnicu za registraciju 2. veljače 1936. godine. Iste godine inicirala je izgradnju novog vinarskog podruma u gradskom predjelu Crnica. Taj prijedlog zbog lokacije nije bio odobren. Budući da se od 1937. godine povećao interes za šibenska vina, poduzeto je djelovanje da se na predviđenom pristaništu u Vruljama izgradi moderni vinarski podrum. Općina je tražila od državnih vlasti mogućnost osnivanja slobodnog carinskog skladišta za vino što ga je za izvoz bilo predviđeno do 240.000 hl godišnje.¹³⁵

Ovaj projekt su podržali povjerenici Gospodarske sloge iz 50 sela šibenskog kraja okupljenih na zajedničkom sastanku 12.–14. travnja 1937. godine u Šibeniku. Tema sastanka bio je dogovor oko izgradnje središnjeg vinskog podruma radi reguliranja vinskog tržišta u gradu, kao i unapređenja izvoza šibenskih vina na europska tržišta, naročito u Švicarsku i Belgiju. Donošenjem rezolucije predstavnika Gospodarske sloge željelo se istaknuti potrebu za podrumom u Šibeniku. Državna vlast je trebala poduprijeti projekt osiguravanjem prostora u gradskoj luci i sredstava za njegovu izgradnju.¹³⁶

Čak je i dio stručnog osoblja upućen u Trst radi uvida u pregled vinskog skladišta tršćanske carinske zone. Zbog nesuglasica oko načina financiranja projekta u kojem je s 50% udjela trebalo sudjelovati i Ministarstvo poljoprivrede, ova je akcija odgođena do 1939. godine. Pokrenuta je novom inicijativom na sam dan osnivanja Banovine Hrvatske.

U razdoblju od 1928. do 1937. godine na šibenskom području je smanjena proizvodnja ulja. Međutim, u poljoprivrednoj proizvodnji maslinarstvo sve do 1941.

¹³⁴ OU/KPŠ, br. 9209, kut. 465, 22. V. 1937.

¹³⁵ A. TAMBAČA, 1998., str. 321.

¹³⁶ *Tribuna*, Šibenik, br. 86, 15. IV. 1937., čl. "Za poboljšanje gospodarskih prilika u šibenskom srezu".

godine ostaje znatna prihodovna stavka stanovništva šireg područja Šibenika i općina Tijesno i Zlarin.

Tablica 23. Statistika prinosa maslina i smokava u 1937. godini.

Općina	Maslina			Smokva	
	Stabala	Prinos maslina (t)	Prinos ulja (t)	Stabala	Prinos (t)
Šibenik grad	28.945	471,7	91	19.008	298,1
Šibenik Vanjski	66.268	1.341,7	256,8	48.709	682,6
Kotar ukupno	761.700	10.492	2.022	238.606	4.320,1

Izvor: Državni arhiv Zadar, Arhivski centar Šibenik, Arhivski fond: Kotarski narodni odbor Šibenik, Statistički pregled kotara Šibenik, listopad 1953., str. 20–21.

Apsolutno najveći broj stabala maslina bio je općinama Tijesno (314.582), Primošten (148.474) i Zlarin (106.995). U općini Tijesno evidentirano je 58.294 stabla smokava sa urodom od 157 tona ploda.¹³⁷

Najveća po obujmu rada i po značajnoj proizvodnji ulja bila je već spomenuta Uljarska zadruga u Murteru. Ona je snažno razvila zadrugarstvo među poljoprivrednicima maslinarima u općini Tijesno i na otoku Murteru od 1933. do 1941. godine. Zadruga je tijekom 1938. godine okupljala 315 učlanjenih obitelji koje su posjedovale oko 180.000 stabala maslina. Suvremenu proizvodnju ulja temeljila je na organizaciji odjela za sušenje, mljevenje i tiješnjenje maslina, kao i na spremnicima za rafinirana ulja. Ukupno je posjedovala 13 presa za ulje s nekoliko mlinova, kapaciteta do 2 vagona dnevne prerade, uz količinu do 50 kv dnevne prerade ulja. Na šibenskom je području sve do sredine 1939. godine maslinarstvo postalo najznačajnija poljoprivredna grana budući da je moderan način uzgoja i prerade maslina te trgovine uljem doprinio razvoju te poljoprivredne grane.¹³⁸

Šibensko područje je u uzgoju maslina i proizvodnji ulja, uz dubrovačko, bilo najznačajnije u Primorskoj banovini. Prema usporednim podatcima iz 1922., 1931. i 1939. godine Šibenik je, s obzirom na ostalih 13 kotareva u Dalmaciji, imao znatni broj stabala maslina. Broj od 517.700 stabala maslina iz 1922. godine do 670.000 stabala iz 1939. godine pokazuje da je ukupno povećanje broja stabala iznosilo oko 152.000.

¹³⁷ KNOŠ, X. 1953., Statistički pregled Kotara Šibenik, Šibenik, str. 30–31.

¹³⁸ D. MILIČIĆ, Važnost maslinarstva i uljarskog zadrugarstva za primorsku seosku privredu, *Glasnik Primorske banovine*, br. 12., 15. VI. 1938., str. 126–127.

Usporedne podatke o maslinarstvu pokazuje tablica izvedena iz Poljoprivrednih statističkih godišnjaka Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije.

Tablica 24. Usporedna statistika broja stabala maslina u Dalmaciji.

Kotari	Godina		
	1922.	1931.	1939.
Benkovac	40.000	33.094	35.285
Biograd	320.160	320.400	322.000
Brač	500.000	470.000	519.650
Dubrovnik	797.000	870.026	897.164
Hvar	143.000	117.800	186.500
Imotski	1.250	1.300	1.596
Knin	2.000	1.800	1.850
Korčula	234.000	170.000	228.000
Makarska	332.000	330.350	331.640
Metković	18.100	14.783	16.700
Preko	549.840	551.140	428.000
Sinj	–	–	–
Split	442.200	213.700	240.900
Šibenik	517.700	670.300	670.000
DALMACIJA	3.754.093	3.863.693	3.879.284

Izvor: J. Defilippis, 1997., Dalmatinsko selo u promjenama, Dva stoljeća sela i poljoprivrede Dalmacije, Split 1997., str. 117 (prema: statistike Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije).

Od osnivanja Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. godine preko stručnih službi Poglavarstva i Općine Šibenik vodi se veća briga oko unapređenja vinogradarstva akcijama sadnje, gospodarskim tečajevima i tzv. danima grožđa, kako u gradu Šibeniku, tako i u većini prigradskih općina. Za unapređenje vinogradarstva vrši se izbor novih podloga američke loze s otpornijim rasadnim materijalom iz Italije (tzv. Pauzeenovi i Rugerovi hibridi) kao i novom podlogom američke loze iz Francuske.

Sadnju novih nasada provodili su tijekom 1940. godine ogranci Gospodarske sluge, najvažniji organizirani ustroj Hrvatske seljačke stranke. Od 1. siječnja 1940. godine uvedena je banovinska trošarina od 100 dinara po hektolitr vina. Ista je početkom 1941. godine povećana za daljnjih 100 dinara po hektolitr, zbog čega je Kotarska organizacija Hrvatske seljačke stranke u Šibeniku 28. siječnja 1941. godine

donijela Rezoluciju o potrebi ukinuća trošarine na vino, zahtijevajući dopuštanje slobodne prodaje vlastitog vina tijekom čitave godine.¹³⁹

Pokušaji banskih vlasti oko unapređenja voćarstva rezultirali su izradom plana za unapređenje voćarstva i povrtlarstva poboljšanjem proizvodnje sadnica. Ogladni povrtnjaci za te sadnice bili su organizirani u Splitu, Sinju, Supetru i Visu, uglavnom za uzgoj sjemena oraha, badema, kestena, raznog voća i maslina, kao i sadnica agruma, koje je za distribuciju po Dalmaciji pripremio krajem 1940. godine Zadružni savez u Splitu.¹⁴⁰

U razdoblju do travnja 1941. godine na dalmatinskom, pa tako i na šibenskom selu dolazi do daljnjeg socijalnog raslojavanja. Dio seoske radne snage nalazi poslove u šibenskoj industriji, prometu i obrtništvu. Izostala je šira inicijativa za poboljšanje uvjeta poljoprivredne proizvodnje, što je dijelom bio rezultat nedovoljno razrađene strategije razvoja te gospodarske grane, koja se uglavnom održavala na nedovoljnim državnim poticajima, neorganiziranom otkupu i tržištu.

Zaštitne mjere povremenog poticaja u poljoprivredi nisu iznjedrile organiziranu djelatnost koja bi popravila opće stanje poljoprivredne proizvodnje. Država nije poticala uvođenje zaštitne carine, čime bi se onemogućio nekontrolirani uvoz poljoprivrednih roba na širem dalmatinskom tržištu, posebno proizvoda iz Italije, Grčke, Mađarske i drugih susjednih zemalja. Nisu se od carina oslobađale ni različite poljoprivredne potrepštine, čime je konačni proizvod cijenom bio skup i nekonkurentan. Izvozni poticaji nisu ni postojali, a preskupi i neorganizirani kreditni poslovi dodatno su otežavali brži razvoj poljoprivrede na ovom području.¹⁴¹

Poljoprivredna proizvodnja u ovom razdoblju pokazuje napredak u primarnim kulturama podneblja, kako u vinarstvu, tako i u maslinarstvu. Nedostatak kreditne politike i niska razina poljoprivredne naobrazbe rezultirali su nedostatkom viškova za izvoz, kao i zaostajanjem djelatnosti. Izostanak državne skrbi bio je u suprotnosti s potrebama sela Dalmacije kako bi u novim socijalnim okolnostima "*prekida patrijarhalnosti u načinu života bila prekinuta patrijarhalnost u načinu rada u poljoprivredi*", kako je to isticao istaknuti dalmatinski poljoprivredni stručnjak Stanko Ožanić.¹⁴²

Takvo je stanje mogla promijeniti jedino osmišljena politika državne pomoći i nova agrarna politika koja je, nažalost, u Dalmaciji, pa tako i u Šibeniku, bila bremenita ostatcima kolonatskih odnosa te se nije mogla uspješno provoditi.

¹³⁹ A. TAMBAČA, 1998., str. 302–304.

¹⁴⁰ Izvor: *Godišnjak Banovine Hrvatske*, Zagreb, 1940., str. 67–68.

¹⁴¹ Nikola MOROVIĆ, "Poljoprivredne potrebe Primorske banovine", *Glasnik Primorske banovine*, br. 1, 1. I. 1938., str. 6–7.

¹⁴² M. DIMITRIJEVIĆ-KOLAR, 1990., str. 72–73.

Milivoj BLAŽEVIĆ: A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE AGRICULTURAL
ŠIBENIK REGION FROM 1921 TO 1941

Summary

During the inter-war years from 1818 to 1941 agriculture was an important occupation for a large number of the populace of the city of Šibenik and its surrounding area. In the period when industry developed in the city on the basis of the use of electricity through which Šibenik is famous as the first city in Croatia that used it, agriculture was primarily based on the growing of vineyards and olive groves and partially on the cultivation of vegetables. All the indexes bring data indicating the significant contribution made by agriculture in sustaining the then contemporary standard of living of field workers element of the city population and its immediate surrounding area.

According to the production of wine and oil the Šibenik area held the central position in Dalmatia. On the local level the crux of the political conflicts was conditioned by the desire to ensure better conditions for the production and the finding of markets for these basic agricultural products through the sale of whose surplus this area realized significant profit.

The problem of an insufficiently educated populace to implement a modern mode of agricultural production prevented this branch of the economy to undergo significant growth. Insufficient protection by state policies relating to taxes, tariffs, investments and raw materials did not enable a higher level of organization of agriculture nor the rise of an independent market. The size of the holdings and the inherited feudal relations limited the application of modern modes of tilling the land because the field workers did not easily change primitive ways of working the land and did not willingly accept modern technologies in this branch of the economy.

This article is the first scholarly contribution to this theme relating to Šibenik and a part of the countryside that gravitates towards the city.

Key words: Šibenik, agriculture, wine and wine production, agrarian reform, olive growing, cooperatives, taxes.

